

Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte

Metodika vznikla v rámci projektu Možnosti systémové podpory ohrožených a náhradních rodin, reg. č. CZ.1.04/5.1.01/B2.00015, financovaného z Evropského sociálního fondu, prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚŠTNANOST

**PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST**
www.esfcr.cz

Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte

Metodická příručka

Obsah

Úvod (proč vznikla tato příručka a komu je určena)	4
1. Definice příbuzenské péče, právní úprava náhradního rodičovství	9
1.1. Péče na základě dohody s rodičem dítěte (§ 881 občanského zákoníku)	
1.2. Osobní péče poručníka (§ 928–942 občanského zákoníku)	
1.3. Péče jiné osoby (§ 953–957 občanského zákoníku)	
1.4. Pěstounská péče (§ 958–970 občanského zákoníku)	
2. Umístění dítěte do péče příbuzných	12
2.1. Podmínky umístění dětí do příbuzenské péče v ČR	
2.2. Výhody umístění dítěte do péče příbuzných	
2.3. Rizika umístění dítěte do péče příbuzných	
2.4. Vhodnost umístění dítěte do příbuzenské péče: kritéria pro rozhodování	
2.5. Typy umístění dítěte k příbuzným	
3. Specifická témata v příbuzenské péči	24
3.1. Sourozenec pečovatelem	
3.2. Prarodič pečovatelem	
3.3. Společné bydlení příbuzenské rodiny s přijatým dítětem a biologickým rodičem	
3.4. Proces rozhodování příbuzného o přijetí dítěte	
3.5. Pocity selhání a viny jako faktor ovlivňující péči přijatého dítěte	
3.6. Odloučení dítěte jako krizová situace vyžadující profesionální přístup k dítěti	
4. Podpora a služby před umístěním dítěte	32
4.1. Role případové konference před umístěním dítěte	
4.2. Práce s příbuzným před potenciálním přijetím dítěte	
4.3. Práce s dítětem před potenciálním umístěním k příbuzným	
4.4. Práce s biologickým rodičem před plánovaným umístěním dítěte k příbuzným	
4.5. Role a náplň práce OSPOD a jednotlivých služeb před umístěním dítěte	
5. Odchod dítěte od rodičů a přijetí do domova příbuzného	41
5.1. Krizová intervence při náhlé separaci	
5.2. Techniky krizové intervence	
5.3. Přijetí dítěte – sjednání akutního plánu pomoci	
5.4. Role a náplň práce OSPOD a jednotlivých služeb v době umístění dítěte	
6. Péče o rodinu po umístění dítěte	48
6.1. Sjednání zakázky spolupráce s příbuzenskou rodinou	
6.2. První zakázka – na základě principu pomoci	
6.3. Druhá zakázka – na základě principu kompenzace	
6.4. Dohoda o kontaktu dítěte s biologickými rodiči a stanovení pravidel	
6.5. Vzdělávání příbuzenských pěstounů	
6.6. Vhodné služby a formy vzdělávání	
7. Kontakt a vztahy s biologickou rodinou dítěte	56
7.1. Předpoklady vhodného kontaktu	
7.2. Specifika kontaktu v rámci příbuzenské péče	
7.3. Podíl na výchově dítěte biologickým rodičem při společném soužití	
7.4. Role a náplň práce jednotlivých služeb a OSPOD při kontaktu dítěte s rodiči	
8. Specifika postavení příbuzného, který nemá status osoby pečující	61
9. Seznam literatury a právních předpisů	62

Úvod (proč vznikla tato příručka a komu je určena)

Příručka je určena všem pracovníkům, kteří se v profesní praxi setkávají s lidmi pečujícími o děti svých příbuzných. Každý z nich, ať již jde o prarodiče, starší sourozence, tety, strýce atd., stál v životě před těžkou volbou měnící zásadně jeho život: převzít péči o děti svých blízkých. Odborní pracovníci, kteří poskytují těmto náhradním rodičům svou podporu, se setkávají s hlubokými životními příběhy, v nichž se mění rodinné vztahy a role.

Běžní zájemci o náhradní rodinnou péči procházejí procesem tzv. zprostředkování, jsou pečlivě vybíráni, školeni a dostávají příležitost ujasnit si vlastní motivaci k takové životní změně. Jejich postoj tak může zrást. V čase zrání se potkávají s podporou či radou odborníků, seznamují se s podmínkami náhradní rodinné péče, formami budoucí podpory a služeb. Dostává se jim inspirace, jak nejlépe vytvořit pro přijaté děti bezpečný domov.

Oproti tomu příbuzní, kteří přebírají do své péče děti svých blízkých, většinou nemají příležitost dlouhého zvažování. Jsou mnohdy postaveni před rychlou volbu bez možnosti přípravy nebo alespoň času na přijetí takové změny. Řada z nich v době tohoto rozhodování právě prožívá krizi, přehodnocuje vztah k rodiči dítěte či k dítěti samotnému. Dítě může být svěřeno do různých forem náhradní rodinné péče. Pouze někteří z příbuzných mají status osobně pečujícího poručníka či pěstouna a tím i výhody (a zároveň i povinnosti) plynoucí z tohoto postavení.

Praxe ukazuje, jak významně se tato skupina náhradních rodičů odlišuje od „klasických pěstounů“, kteří nejsou příbuznými dítěte. Mají jiné potřeby, jiné tempo a někdy i jiné postoje. Metody práce užívané a fungující u nepříbuzenských pěstounských rodin mohou být hůře uplatnitelné v případě péče příbuzenské. Sociální pracovníci proto musí volit jiné cesty motivace ke spolupráci a více se zaměřovat na budování důvěry v podpůrné služby, které poskytují.

Účelem této příručky je:

- a) pomoci sociálním a dalším odborným pracovníkům pochopit odlišnosti příbuzenské péče,
- b) definovat postupy při navazování kontaktu a nabídce pomoci již ve fázi před přijetím dítěte do péče,
- c) přinést inspiraci a přístupy pro řešení konkrétních problémů a situací, které příbuzenská péče přináší.

Příručka je určena pracovníkům orgánů sociálně-právní ochrany, organizačních pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany (zejména s pověřením k uzavírání dohod o výkonu pěstounské péče a „doprovázení“ náhradních rodin), sociálních služeb zaměřených na pomoc rodinám s dětmi a rovněž na další odborníky, kteří pracují v oblasti náhradní rodinné péče. Příručka je členěna do dvou základních částí. První z nich (kapitoly 1 až 3) se věnuje teoretickým poznatkům z oblasti příbuzenské péče, zejména právní úpravě náhradního rodičovství, definici příbuzenské péče a některých specifických témat, která jsou s ní spojena. Druhá část (kapitoly 4 až 8) je zaměřena prakticky, přináší doporučení pro řešení typických situací, s nimiž se odborný pracovník může při své práci setkat.

V textu jsou užívány tyto sjednocující pojmy a zkratky:

- **Biologický rodič (rodina)** – autor příručky si je vědom skutečnosti, že označení „biologický rodič“ je u části odborné veřejnosti přijímáno s výhradami. Rodič (rodina) dítěte je označován dalšími adjektivy (vlastní, původní atd.). Vzhledem k potřebě jasného vymezení a srozumitelného odlišení rodiče a jiného příbuzného je v příručce pojem „biologický rodič“ užíván. Jiná běžně užívaná označení mohou být v kontextu příbuzenské péče matoucí: za původní (vlastní) rodinu může být považována i babička starající se o své vnouče.
- **Blízká osoba/příbuzný** – pečující osobou může být osoba blízká dítěti (definice je uvedena v kapitole č. 1), která není v příbuzenském poměru k dítěti. V textu je užíván sjednocující název „příbuzný“ (s výjimkou citace právních předpisů), případně „pečující osoba“ (srov. s pojmem „osoba pečující“) nebo „pečovatel“.

- **Dohoda o výkonu pěstounské péče** – veřejnoprávní smlouva, která upravuje podrobnosti naplňování práv a povinností „osoby pečující“. Dohodu mohou uzavírat všechny obecní a krajské úřady a další fyzické a právnické osoby s pověřením k uzavírání dohod („pověřené osoby“).

- **Osoba pečující** – pěstoun, osobně pečující poručník a osoba, které je dítě svěřeno do předpěstounské (předporučnické) péče, má podle zákona o sociálně-právní ochraně dětí postavení „osoby pečující“. S osobami pečujícími je uzavírána dohoda o výkonu pěstounské péče. Zákon jim zaručuje právo na podpůrné služby, odborné poradenství a dávky pěstounské péče, zároveň jim však stanoví tyto specifické povinnosti:

- a) udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s rodiči a dalšími blízkými osobami,
- b) umožnit styk rodičů s dítětem, pokud není omezen či zakázán soudem,
- c) umožnit sledování naplňování dohody o výkonu pěstounské péče a spolupracovat se zaměstnancem orgánu sociálně-právní ochrany, který sleduje vývoj dítěte svěřeného do náhradní péče,
- d) povinnost dalšího vzdělávání v rozsahu 24 hodin v období 12 kalendářních měsíců.

- **OSPOD** – orgán sociálně-právní ochrany dětí. V popisované oblasti jsou klíčovým orgánem sociálně-právní ochrany obecní úřady obcí s rozšířenou působností.

- **Pověřená osoba** – osoba pověřená příslušným krajským úřadem (Magistrátem hl. města Prahy) k výkonu sociálně-právní ochrany. Okruh činností vykonávaný na základě pověření je poměrně široký. V této příručce je termínem pověřená osoba označován subjekt, který má pověření k uzavírání dohod k výkonu pěstounské péče a poskytování odborné pomoci náhradním rodinám, s nimiž je dohoda uzavřena (srov. s výkladem pojmu „sociální služba“).

- **Případová/rodinná konference** – případovou konferencí míníme nástroj řešení situace ohroženého dítěte, který upravuje zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Jde o setkání rodinných příslušníků, dítěte, OSPOD, pracovníků podpůrných služeb, institucí a dalších osob z okolí rodiny, které se podílejí na plánu pomoci dítěti a jeho rodině. Metoda rodinné konference není v českém právním řádu ukotvena. Je přesto zcela legitimním nástrojem řešení situace dítěte a jeho rodiny.

- **Sociální služba** – poskytovatel registrované sociální služby, který na základě zakázky klienta zajišťuje poradenství, asistenci, krizovou intervenci, terénní služby atd. Některé organizace jsou současně poskytovateli sociální služby a pověřenou osobou. Pro organizace, které mají oprávnění pracovat s biologickými rodiči, je proto v příručce používán souhrnný pojem sociální služba.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Definice příbuzenské péče, právní úprava náhradního rodičovství

Děti, které nemohou žít se svými vlastními rodiči, se často ocitají v péči svých příbuzných. Právní úprava osobní péči příbuzného nebo osoby blízké upřednostňuje před péčí cizí osoby (např. § 954 nebo § 962 občanského zákoníku). Zároveň má péče fyzické osoby (příbuzné i nepříbuzné) vždy přednost před umístěním dítěte do ústavní výchovy. Ve všech případech je předním hlediskem při rozhodování o způsobu péče nejlepší zájem konkrétního dítěte.

Podle § 22 občanského zákoníku je osobou blízkou vůči dítěti příbuzný v řadě přímé (rodič, prarodič, praprarodič atd.) a sourozenec. Za osobu blízkou se považují také další příbuzní (teta, strýc, bratranec, sestřenice atd.), ale pouze tehdy, pokud by „újmu, kterou utrpěla jedna z nich, druhá důvodně pocítovala jako újmu vlastní“. Za osoby blízké dítěti nebo jeho rodině se dále mohou považovat osoby trvale žijící s dítětem nebo jeho rodinou (např. druh/družka rodiče). Lidé, kteří nejsou přímými příbuznými dítěte, jsou tedy považováni za osoby blízké dítěti v případě, kdy mezi nimi a dítětem existuje blízký vztah, který vznikl ještě předtím, než nastaly důvody pro umístění dítěte do náhradní rodinné péče.

Mezi příbuznými v přímé linii a sourozenci nemůže dojít k osvojení. Péče příbuzných tak může mít v závislosti na právním statutu čtyři formy:

1.1. Péče na základě dohody s rodičem dítěte (§ 881 občanského zákoníku)

- Rodiče mohou péči o dítě a jeho ochranu, výkon výchovy, popřípadě některých jejích stránek, nebo dohled nad dítětem svěřit jiné osobě. Tato dohoda se nemusí dotknout trvání ani rozsahu rodičovské povinnosti.
- Takovou dohodu je možno uzavřít bez rozhodnutí soudu. Tento typ péče slouží zejména k zajištění krátkodobé péče o dítě. Typickým příkladem je prázdninový pobyt dítěte u babičky, svěření dítěte do péče po dobu hospitalizace rodiče atd.
- Zákon nestanoví požadavky na osobu, která má o dítě pečovat, ani formu dohody (může být ústní i písemná). Výběr vhodné osoby je odpovědností rodičů.

- Rodičovská odpovědnost rodičům zůstává v plném rozsahu zachována. Za osobní péči o dítě nenáleží odměna, uvažovat lze pouze o vyživovací povinnosti rodičů k rukám osoby, která o dítě pečuje.
- V případě příbuzných může jít o počáteční fázi procesu, na jehož konci je trvalá péče o dítě: prarodič například nejprve pomáhá s výchovou dítěte, postupně ji přebírá od rodiče a nakonec se stává stálým pečovatelem.
- Pokud kdokoliv dítě přebírá s úmyslem mít ho v trvalé (resp. dlouhodobé) péči, je o této skutečnosti povinen informovat OSPOD (krátkodobých pobytů se oznamovací povinností netýká). OSPOD na základě tohoto oznámení projedná možnosti dlouhodobého řešení situace dítěte a případně podá příslušný návrh soudu.

1.2. Osobní péče poručníka (§ 928–942 občanského zákoníku)

- Pokud nemůže žádný z rodičů vykonávat rodičovskou odpovědnost v plném rozsahu (např. z důvodu úmrtí, omezení rodičovské odpovědnosti atd.), jmenuje soud dítěti poručníka, který má v zásadě všechny povinnosti a práva jako rodič, ale nemá k dítěti vyživovací povinnost.
- Do funkce poručníka může soud jmenovat i dvě osoby, zpravidla jsou jimi manželé.
- Každé rozhodnutí poručníka v nikoliv běžných záležitostech týkajících se dítěte musí být schváleno soudem.
- Poručník, který o dítě osobně pečuje, má postavení „osoby pečující“ a je s ním uzavírána dohoda o výkonu pěstounské péče, má nárok na dávky pěstounské péče.
- Vývoj dítěte v osobní péči poručníka sleduje OSPOD, zaměstnanec OSPOD je povinen navštěvovat rodinu, v níž dítě vyrůstá, minimálně jednou za 6 měsíců (v prvním půlroce péče jednou za 3 měsíce).

1.3. Péče jiné osoby (§ 953–957 občanského zákoníku)

- O svěřeni dítěte do péče rozhoduje soud, podmínkou pro svěřeni je skutečnost, že o dítě nemůže pečovat žádný z rodičů ani poručník.

- Osoba, která o dítě pečuje, je tzv. jinou osobou odpovědnou za výchovu dítěte, nemá však postavení „osoby pečující“ dle zákona o sociálně-právní ochraně dětí, neuzavírá se s ní dohoda o výkonu pěstounské péče, nemá nárok na dávky pěstounské péče.
- Rodiče mají k dítěti vyživovací povinnost, výživné je hrazeno přímo osobě, která o dítě pečuje. Pokud nelze rodičům nebo ostatním příbuzným uložit vyživovací povinnost k dítěti, nelze tento typ péče použít (je nutno svěřit dítě např. do péče pěstounské).
- Vývoj dítěte v péči jiné osoby sleduje OSPOD, příslušný zaměstnanec OSPOD je povinen navštěvovat rodinu, v níž dítě vyrůstá, minimálně jednou za 6 měsíců (v prvním půlroce péče jednou za 3 měsíce).

1.4. Pěstounská péče (§ 958–970 občanského zákoníku)

- Nemůže-li o dítě pečovat žádný z rodičů ani poručník, může soud svěřit dítě do osobní péče pěstounovi.
- Pěstounská péče trvá po dobu, po kterou existuje překážka bránící rodičům v osobní péči o dítě. Rodič může požadovat dítě zpět do své péče. Soud jeho žádosti vyhoví, pokud to je v zájmu dítěte.
- Pěstoun zastupuje dítě pouze v běžných záležitostech, o podstatných věcech (volba vzdělání nebo pracovního uplatnění dítěte, závažné lékařské zákroky atd.) rozhodují rodiče. Ti mají vůči dítěti i nadále vyživovací povinnost. Výživné je hrazeno Úřadu práce rodičem, který vyplácí prostřednictvím pěstouna dávku „příspěvek na úhradu potřeb dítěte“. Pokud je výživné vyšší než zákonem stanovená výše tohoto příspěvku, náleží rozdíl dítěti.
- Pokud to vyžaduje situace, může soud stanovit pěstounovi další práva a povinnosti. Dítě může být svěřeno do společné péče manželů nebo do výhradní péče jedné osoby (jednoho z manželů). Na osobní péči o dítě se i v tomto případě druhý z manželů podílí, pokud žije s dítětem v tzv. rodinné domácnosti.
- S pěstounem je uzavírána dohoda o výkonu pěstounské péče, má nárok na dávky pěstounské péče.
- Vývoj dítěte v pěstounské péči sleduje OSPOD, příslušný zaměstnanec OSPOD je povinen navštěvovat rodinu, v níž dítě vyrůstá, minimálně jednou za 6 měsíců (v prvním půlroce péče jednou za 3 měsíce).

2. Umístění dítěte do péče příbuzných

2.1. Podmínky umístění dětí do příbuzenské péče v ČR

Příbuzný podává návrh na svěření dítěte do pěstounské péče (nebo péče jiné osoby) přímo soudu. Také v případě jmenování poručníkem soud upřednostňuje osoby příbuzné či dítěti blízké. Příbuzní tedy neprocházejí **procesem zprostředkování**, který zajišťuje krajský úřad (Magistrát hl. města Prahy), jako je tomu v případě péče cizí osobou (zprostředkování zahrnuje vyhledání dětí, jimž je třeba zajistit náhradní rodinnou péči, práci se zájemci o náhradní rodinnou péči včetně jejich odborné přípravy a vyhledání vhodného náhradního rodiče pro dítě).

U příbuzných jsou předpoklady pro péči o dítě posuzovány přímo soudem. Pečující osoba musí skýtat záruky řádné péče, mít bydliště na území České republiky a souhlasit se svěřením dítětem do péče. Soud rozhoduje vždy individuálně, zabývá se vazbami dítěte na tuto osobu a řídí se především nejlepším zájmem dítěte. Dle svého uvážení si soud může vyžádat různé podklady, např. informace o ekonomických a sociálních poměrech příbuzného, jeho zdravotním stavu, o schopnosti rodiče platit výživné atd.

Inspirace ze zahraničí:

V zahraničních metodikách umístování dětí do příbuzenské péče (nebo péče blízkých osob) jsou uplatňovány různé přístupy. Shoda panuje u základních povinných kritérií posouzení vhodnosti či nevhodnosti pečující osoby:

- pozitivní morální charakter příbuzného a jakékoli jiné dospělé osoby žijící v domácnosti,
- splnění stejných podmínek jako u tzv. zprostředkované péče,
- čistý trestní rejstřík budoucího pečovatele a osob žijících ve stejné domácnosti (některé státy omezují čistý trestní rejstřík na 5 let zpětně nebo je možné udělit výjimku regionálním úřadem tam, kde povaha trestného činu nepředstavuje riziko pro výchovu dítěte),

- schopnost naplňovat všechny potřeby dítěte,
- doba trvání vztahu mezi dítětem a budoucím pečovatelem,
- povinná kontrola domácnosti sociálním úřadem pro posouzení vhodnosti.

(Placement of Children with Relatives, 2013)

Umístění dětí k příbuzným se děje také na základě předběžné úpravy poměrů dítěte (tzv. předběžné opatření). Předběžné opatření (jehož součástí je umístění dítěte do vhodnějšího výchovného prostředí) je krajním řešením v případech, kdy se dítě ocitne v nedostatku řádné péče, ohrožení života a zdraví. Soud rozhoduje nejpozději do 24 hodin od podání návrhu ze strany OSPOD. Tato situace vyvolává potřebu intenzivní odborné podpory všech zúčastněných. Příbuzní jsou postaveni před nutností okamžitého rozhodnutí, zda děti přijmou, či ne. Život se jim náhle a hluboce změní.

Předběžné opatření je krizovým a časově omezeným institutem, na nějž navazuje proces hledání dlouhodobého řešení situace dítěte. Vhodným nástrojem sociální práce je případová nebo rodinná konference. Tyto metody lze využít i v případech, kdy je pro dítě hledáno řešení bez nutnosti využití předběžného opatření. Případová (rodinná) konference celý proces zklidňuje a dává příležitost ke zrání rozhodnutí příbuzných převzít výchovu dítěte do svých rukou.

2.2. Výhody umístění dítěte do péče příbuzných

• Navázaný dlouhodobý vztah mezi dítětem a příbuzným

Dítě zná příbuzného, má s ním společné zážitky, na základě zkušeností umí předjímat jeho reakce, často mezi nimi existuje citové pouto. Podpůrným nástrojem zhojení krize dítěte odcházejícího z péče rodičů může být právě již dlouhodobě navázaný vztah a důvěra v osobu, která bude o dítě pečovat. Časté jsou případy prarodičů, kteří pomáhali s péčí dítěte od jeho útlého věku, zachraňovali ho před nevhodným chováním rodiče, a dítě pak možnost žít „oficiálně“ s tímto příbuzným s úlevou vítá.

• Znalost a stálost prostředí

Jde o praktické drobné věci: dítě se vyzná v bytě příbuzného a nestresuje ho nové prostředí, je zvyklé na pachy (vůně peřin, stravy), vizuální stránku bydliště příbuzného. Kromě citového pouta a vztahu je společným jme-

novatelem těchto výhod informovanost a zkušenost dítěte s blízkou osobou a prostředím. Dítě pak nemusí věnovat energii na aklimatizaci a poznávání nového či potenciálně ohrožujícího, na nové vztahy a má větší prostor pro přijetí změny.

- **Stálost širších vztahů**

Pokud je dítě umístěno k příbuzným ve stejném regionu, zná nejenom své nejbližší, ale také sousedy, kamarády, další příbuzné (například sestřenic, bratrance, tety, strýce atd.). Dítěti tyto vztahy nadále zůstávají ve větší či menší míře zachovány. Někdy nemusí dítě měnit ani školu (a tím i spolužáky, kamarády, učitele), což opět pomáhá k redukcí stresujících změn.

- **Rodinná identita**

V případě příbuzenské péče je dítě v kontaktu s historií své rodiny, fotografiemi, zážitky, dalšími příbuznými. Nadále zůstává součástí vlastní rodiny, má zachovanou stávající identitu. Ví, kam patří. Mluvíme zde o ideálním případě, kdy jsou dítěti všechny tyto informace a kontakty zpřístupněny. Odpadá pak často až „detektivní“ vyhledávání jakýchkoliv informací o rodinných kořenech, které trápí mnoho dětí v náhradní rodinné péči realizované cizí osobou.

- **Zachování vztahu s vlastním rodičem**

Tato výhoda se nevyskytuje vždy, záleží na individuální situaci rodiny a na přístupu příbuzného k důvodu odloučení dítěte od jeho rodičů. V mnoha rodinných případech však dítě zůstává v častém či pravidelném kontaktu se svými rodiči a díky tomu nemusí přerušit vztahové pouto. Existuje i šance, že se vazby budou posilovat. Je na čem stavět, motivace rodiče dát si život do pořádku a přijmout děti zpět do své péče může být silnější. Není-li šance návratu, i tak je posílené pouto rodič–dítě základem pro jejich další vztah, pro smíření atd.

2. 3. Rizika umístění dítěte do péče příbuzných

- **Opakování nevhodné péče**

Jedná se o poměrně častý problém v rámci příbuzenské péče zajišťované prarodiči. Vzhledem k tomu, že se v případě svěřením dítěte do péče příbuzných neprovádí odborné posuzování jejich schopností a podmínek pro péči, tyto osoby neprocházejí odbornou přípravou, jsou děti umísťovány k příbuzným, kteří sami nemuseli zvládnout výchovu svých potomků. Řetězí se tak nevhodný způsob chování, opakují se stejné chyby. Existují případy, kdy byly prarodiči v minulosti odebrány jeho vlastní děti

z péče pro zanedbávání nebo byl dokonce prarodič pachatelem trestného činu (u osob blízkých se bezúhonnost nedokládá, vše závisí na posouzení soudu). Mnoho rodinných tragédií je „tabu“ a zůstává pro rodinné mlčení zcela skryto, žádná instituce je nikdy neřešila. Sociální pracovník se o nich dozvídá až z pozdějšího vyprávění prarodičů, a to jen v případě, kdy dochází k navázání důvěry. Nemusí jít samozřejmě o takto extrémní situace. Často však lze vystopovat nefungující vztahy v minulosti či nevhodná výchovná řešení některých situací, což vedlo k selhávání jejich vlastního dítěte v dospělosti a posléze i k selhání jeho rodičovství. Strach, že se bude stejně nevhodná výchova opakovat, přiznávají i sami prarodiče. Je vždy pozitivní, pokud jsou si pečující osoby tohoto rizika vědomy, aktivně s ním pracují, nechají si pomoci a některé se dokonce snaží změnit styl výchovy a najít cestu z opakujícího se rodinného příběhu.

Příkladem může být rodina, kdy v minulosti matka (dnes již babička) s dětmi střídala partnery a podléhala domácímu násilí coby oběť. Její děti žily v neustálém strachu, naučily se ovládat strategii boje nebo odevzdání se, časem začaly kvůli napjaté atmosféře utíkat z domova pryč s vidinou lepších vztahů někde jinde. Tak se stalo, že dítě–dívka–čerstvě dospěla, s prvním chlapcem otěhotněla, a protože neměla z domova základ fungujících vztahů a funkční péče, začala selhávat. Neznala, jak se řeší normálním způsobem problémy mezi mužem a ženou, nechala si ubližovat stejně jako její matka anebo utíkala k dalším mužům. Po nějaké době zasáhl OSPOD a dítě této mladé matky skončilo v péči výše popsané babičky. Nabízí se otázka, zda je to v pořádku a zda lze babičce pomoci změnit výchovné i vztahové strategie, aby se příběh znovu neopakoval.

- **Nedostatečné výchovné schopnosti**

Toto riziko se často pojí s rizikem popsaným v předešlém textu, tedy opakováním nevhodné péče. Příbuzný pečující o dítě sám nepochází z dostatečně výchovně podnětného prostředí, selhával u vlastních dětí a problém se řetězí či opakuje dál, protože týž nevhodný a potenciálně ohrožující výchovný model aplikuje na další děti (například vnoučata). Může jít o negramotné příbuzné, kteří stěžejí dokončili nejnižší stupeň vzdělání. Otázkou zůstává, zda nižší rozumové schopnosti znamenají automaticky nižší výchovné schopnosti. Žádný výzkum takovou souvislost neprokázal. Lze však předpokládat, že není-li pečovatel vybaven dostatečnými rozumovými schopnostmi, bude pro něj obtížnější zajistit podporu dítěti při plnění školních povinností. Je důležité, aby s přípravou do

školy pomáhal někdo jiný z rodiny či širšího okolí, kdo učivu rozumí a jsou mu vlastní návyky učení se, vůle a motivace dosahovat dobrých výsledků. Nejde jen o podporu dítěte ve vzdělávacím procesu, ale o prosté výchovné reakce, které mají dítě naučit hodnotám, respektu, ohleduplnosti, konstruktivnímu řešení různých situací apod. Příbuzní někdy nerozumí tomu, čím dítě prošlo (například strádáním před odebráním z rodiny, nespokojováním potřeb, stresem ze změny prostředí, ztrátou blízké osoby), a mají tendenci uplatňovat stejné výchovné přístupy v dobré víře, že „tímto způsobem byli oni sami vychováni a jejich děti též“. Přijaté děti však často trpí důsledky deprivace a potřebují jiný, promyšlený výchovný přístup.

- **Příbuzný v krizi**

Rodinná tragédie, jejímž důsledkem je umístění dětí mimo péči vlastních rodičů, zasahuje také příbuzné. Sami se ocitají v krizi a potřebují pomoci. Někdy může být krize hendikepující pro výchovu dětí. Příbuzný nemá sílu pomoci dětem, protože sám spotřebovává veškerou energii na to, aby krizi zvládl. V takové situaci může být poskytování péče a podpory dětem, které samy rovněž prožily významně stresující situaci, nad možnost pečující osoby. Krize se pak prohlubuje tím, že si příbuzný uvědomuje svá omezení a viní se za to. Za rodinné tragédie jsou považovány např. úmrtí rodiče či jeho vážné onemocnění bránící normálnímu životnímu fungování a péči o své děti, závažný úraz rodiče, uvěznění, závislost rodiče na návykových látkách včetně alkoholu, domácí násilí v rodině atd. Příbuzný se musí s takovou situací vyrovnat, někdy musel dlouhodobě těmto tragédiím bezmocně přihlížet nebo se mu nepodařilo rodiči pomoci natolik, aby se jeho situace zlepšila. Pocit viny a vlastního selhání (především u prarodičů) může být zárodkem osobní krize. Příbuzný má co dělat sám se sebou a nemá kapacitu věnovat se plně dítěti. V takových případech není poskytnuta dostatečná pozornost krizi dítěte, které trpí změnou a odloučením od rodiče, objevuje se slepota vůči potížím dítěte (například ve škole nebo mezi vrstevníky) a naopak radostné okamžiky v životě dítěte (například úspěch ve sportu, zlepšení známek ve škole, narozeniny, Vánoce atd.) nejsou dostatečně společně prožívány. Je dobré upozornit, že krize může být přechodnou záležitostí a že příbuzný se i přesto dokáže dobře o děti postarat.

- **Nedostatek síly a zdraví**

Příbuzný dítěte může být v pokročilém věku nebo i nemocen. Oba tyto faktory ovlivňují výchovu dítěte a připomínají nejistotu péče do budoucnosti. Jsou prarodiče, kteří mají zájem se o svá vnoučata postarat, ale sužují je nemoci a doprovodné obtíže. S postupujícím věkem se potíže

zvětšují a roste nejistota, co bude s dětmi do budoucna. Starší a nemocní lidé někdy věnují veškerou energii na péči o děti, nezbývá jim však čas ani síla věnovat se svým vlastním neduhům, pečovat o sebe sama. Stěžují si na bolest a vracejí se obtíže. Pobídku, aby navštívili lékaře, odmítají, „není kdy“. Zanedbávání se však zvyšuje riziko nejistoty budoucí péče o děti.

- **Narušené vztahy v širší rodině**

Toto riziko se vyskytuje ve dvou formách. První z nich je dlouhodobý neutěšený stav mezilidských vztahů uvnitř rodiny, druhou možností je umístění dítěte k příbuznému jako spouštěč konfliktů mezi příslušníky rodiny nebo blízkými osobami. Vstupuje-li dítě po odloučení od rodiče do nefunkčních vztahů, těžko mu mohou být oporou. Jsou známy případy, kdy i v rodině příbuzného probíhalo domácí násilí, otevřené konflikty, odmítání se vzájemně stýkat atd. Někdy hlavní roli v těchto konfliktech hrají vlastní rodiče dětí a přetrvává nedořešený negativní vztah mezi ním a příbuzným (například mezi prarodičem a rodičem nebo mezi rodičem a jeho sourozencem, který se má postarat o dítě). Dítě pak přichází do bojového pole, stává se nástrojem jedné ze stran, je přítomno ostrým výměnám názorů a také často slyší, že ono samo je důvodem porušených vztahů, což snižuje jeho sebehodnotu a důvěru o svých problémech s někým v rodině hovořit.

V případě druhé možnosti je umístění dítěte k příbuznému považováno širší rodinou jako důvod rozkolu. Babička si například vezme do pěstounské péče svého vnuka, stará se o něj, chce též zachránit jeho otce (svého syna) a dalšími jejími dětmi je jí vyčítáno, že upřednostňuje jen jedno dítě a jedno vnouče. Významným faktorem mohou být i peníze. Ještě smutnějším příkladem je situace, kdy bylo dítě odebráno z rodiny pro trestný čin rodiče na něm (týrání, sexuální zneužití apod.) a přechází do péče příbuzných. Při návštěvách rodinných příslušníků se musí skrývat, protože je jinak obviňováno, že svým trestním oznámením zničilo rodinu, dostalo rodiče do vězení, případně že „si vše určitě vymyslelo“.

- **Utajování závažných informací v průběhu příbuzenské péče**

Děti mohou mít různé obtíže, nesou si trauma ze samotného odloučení a předešlého soužití s vlastním rodičem. Tyto problémy hned po umístění k příbuznému nezmizí. Naopak, právě v období, kdy se již dítě necítí ohroženo, si organizmus dítěte často dovolí projevit ono trauma. Problémy někdy nastávají, když mají příbuzní přiznat, že dítěti se nedaří nebo má závažné projevy. Mohou se bát, že jim bude prisuzována chyba ve výchově a dítě jim bude odebráno. Mnoho problémů pak skrývají, což dítěti do budoucna škodí. Příkladem reakcí na neřešení problémů je utajova-

né sebepoškozování dětí nebo psychické potíže samotného pečovatele. Častou oblastí, kde příbuzní zatajují informace, jsou dosavadní dluhy. Nejčastěji se jedná o prarodiče, kteří pečovali o svá vnoučata a náklady na tuto péči nesli ze svého důchodu, neboť dosud nebyli pěstouny ani osobně pečujícími poručníky a neměli nárok na dávky pěstounské péče. V souvislosti s rozhodováním soudu o změně statusu na péči pěstounskou se vyskytují obavy plynoucí z negativní zkušenosti, kdy prarodiče využívali dávky pěstounské péče na splácení dluhů (vlastních, nebo i dluhů rodiče dítěte). Vznikají tak pochybnosti nejen o úrovni hmotného zabezpečení dítěte, ale i o kvalitě péče a vztahu pečující osoby k dítěti.

2.4. Vhodnost umístění dítěte do příbuzenské péče: kritéria pro rozhodování

Kritérium	Otázky k posouzení
A. CHARAKTER UMÍSTĚNÍ DÍTĚTE DO PÉČE PŘÍBUZNÉHO	
Účel a předpokládaná doba péče	Jde o přechodné, nebo dlouhodobé odloučení dítěte od rodiče? Jaká je pravděpodobnost návratu dítěte do péče vlastních rodičů? Je v zájmu dítěte, aby neměnilo prostředí a nebylo vystaveno stresu ze změn, nebo je naopak nutné vyjmout ho z nevhodného, případně ohrožujícího prostředí? Dochází ke změně výchovného prostředí v důsledku akutní krizové situace, nebo po důkladném vyhodnocení a zvážení všech dostupných možností?
Vzdálenost	Jak daleko je bydliště příbuzného od dosavadního domova dítěte? Bude dítě měnit školku/školu/kroužky?
Počet dětí	Kolik dětí bude svěřeno do péče příbuzného? Jde o velkou sourozeneckou skupinu? Pokud ano, jakou kapacitu má příbuzný a jakou pomoc mu poskytnou širší okolí či dostupné služby?

Kritérium	Otázky k posouzení
B. FAKTORY NA STRANĚ PEČUJÍCÍ OSOBY	
Věk a fyzický stav	Jaký je věkový rozdíl mezi dítětem a příbuzným? Jsou předpoklady, že pečovatel doveďe dítě ve své péči do plnoletosti (nevrátí-li se domů k biologickým rodičům) a bude stále v dobré zdravotní kondici? Jaké nemoci má příbuzný a jak ovlivňují jeho život? Existuje riziko, že se za pár let nebude schopen o dítě plně postarat? Je pro tento případ přislíbena pomoc dalšího příbuzného (či dokonce ochota převzít péči)?
Motivace k péči	Jak vnímá možnost postarat se o dítě budoucí pečovatel? Trpí situací, cítí se obětí, nebo se snaží logicky uvažovat a vyhodnotit potřebnost své péče? Komu chce pomoci?
Psychická kondice	V jakém psychickém stavu se nachází příbuzný dítěte? Jak prožívá odloučení dítěte a jak vnímá svou dosavadní roli v rodinném příběhu? Došlo k tragické události, která byla důvodem vyhledání alternativní péče pro dítě? Co se děje v jeho rodině a jak mohou jeho osobní/pracovní vztahy ovlivňovat potenciální péči o dítě? Vyskytuje se v jeho vlastní rodině domácí násilí, alkoholismus, psychiatrické nemoci atd.? Jak tyto problémy budoucí pečovatel řeší?
Výchovné schopnosti	Je známa kvalita výchovy vlastních dětí příbuzného? Byla jeho rodina někdy v evidenci OSPOD? Pokud ano, proč? Jakého vzdělání a dalších výsledků vlastní děti dosahují? Jakou pověst má příbuzný coby rodič? Jaké má názory na výchovu dětí? Měly/mají jeho vlastní děti výchovné/výukové/psychické potíže? Pokud ano, jak byly řešeny a s jakým výsledkem? Jakého vzdělání příbuzný dosáhl? Je gramotný?
Bezpečí	Kdo všechno žije v domácnosti s budoucím pečovatelem? Jsou tyto osoby pro dítě bezpečné? Je někdo z budoucích spolubydlících pachatelem trestné činnosti, agresivní osobností či osobou závislou na návykových látkách? Existují obdobná rizika ze strany sousedů?

Kritérium	Otázky k posouzení
Místo péče	Jaký je stav prostředí, v němž příbuzný dítěte žije? Jaká je jeho hygienická úroveň? Jde o stabilní domácnost, nebo například ubytovnu? Bude mít dítě zajištěno bezpečí, soukromí a odpovídající životní podmínky? Je pečující osoba ochotna provést ve svém domově potřebné úpravy, nakoupit potřebné vybavení?
Finanční situace pečující osoby	Stačí současný příjem příbuzného i na péči o přijaté dítě? Pokud ne, jakou finanční pomoc lze rodině nabídnout? Jak hodlá pečující osoba naložit s potenciálními dávkami? Jaká je motivace k převzetí dítěte? Není péče o dítě způsobem, jak uhradit dluhy, financovat závislosti atd.?
C. FAKTORY NA STRANĚ DÍTĚTE	
Dosavadní chování dítěte a jeho osobnost	Jaké vlastnosti má dítě? Jaké má zvyky? Co o dítěti říká školka/škola? Byly ve výchově dítěte nějaké obtíže? Co na dítě platí a koho poslouchá? Co rádo dělá? Bylo někdy v odborné psychologické nebo psychiatrické péči? Odchází-li od rodičů spolu se sourozenci, jaký mají mezi sebou vztah?
Věk a fyzický stav dítěte	Jak je dítě staré a v jakém věkovém poměru je s budoucím pečovatelem? Jaké nemoci a další zdravotní obtíže dítě má? Jak významně ztěžují tyto obtíže péči o dítě? Jakou míru péče a pozornosti vyžaduje dítě ve svém věku?
Psychická kondice dítěte	Jak je v současnosti dítěti? Jak se na něm projeví následky péče vlastního rodiče? Ví o plánovaném odloučení od rodičů? Jak na to reaguje? Jak dříve zvládalo zátěžové situace? Je-li dítě z rodiny vyňato samo a sourozenci zůstávají dál v péči rodičů, jak je toto rozdělení ovlivní?

Kritérium	Otázky k posouzení
Potřeby dítěte	Jaké potřeby má dítě? Bude schopen budoucí pečovatel naplnit kromě základních biologických potřeb i potřeby psychické (například potřeba jistoty a bezpečí, otevřené budoucnosti, stimulace a podnětů, stálosti a řádu, identity, seberealizace, citových vazeb atd.)?
Přání dítěte	Jak reaguje dítě na možnost žít u příbuzného? S kým by chtělo být? Jaké věci by chtělo mít s sebou? Jaké dosavadní vztahy chce udržovat? Ptal se někdo na přání dítěte? Informoval ho někdo o konané případové konferenci a dal mu možnost se vyjádřit?
D. FAKTORY VAZBY MEZI PEČUJÍCÍ OSOBOU A DÍTĚTEM	
Vztahy mezi pečující osobou, rodičem a dítětem	Jaký postoj má budoucí pečovatel vůči rodičům, z jejich péče dítě odchází? Jaký má názor na udržování kontaktu mezi rodiči a dítětem? Bude-li situace příznivá, podpoří dítě v návratu domů? Jaké dosavadní vztahy panovaly mezi příbuzným a rodiči dítěte? Je schopen a ochoten příbuzný o rodičích s dítětem otevřeně mluvit?
Vzájemná znalost dítěte a pečující osoby	Jaké mají dítě a příbuzný společné zážitky? Jak často spolu byli? Co všechno dítě o příbuzném ví a naopak? Co o sobě vzájemně říkají? Jaký názor má dítě na roli příbuzného v jeho rodinném příběhu a důvodech separace? (Například zda dítě prarodiče viní z nedostatku pomoci jeho rodiči apod.).
Citová vazba mezi dítětem a pečující osobou	Jaký je mezi nimi vztah? Co dítě k budoucímu pečovateli cítí a naopak? Jaké neverbální signály vydává jejich vzájemné chování?
E. ŠIRŠÍ RODINA A SOCIÁLNÍ PROSTŘEDÍ	
Zdroje pomoci širší rodiny	Jak se staví k umístění dítěte širší rodina příbuzného? Jsou motivováni pomáhat a mít pro tuto výjimečnou situaci pochopení?

Kritérium	Otázky k posouzení
Dostupnost komunitních služeb	Jak daleko bydlí příbuzný od dostupných služeb, nemocnice, školy, možností volnočasových aktivit? Jaká je dopravní obslužnost a její frekvence?
Dostupnost podpůrných a odborných služeb	Jaké podpůrné služby se nachází v okolí bydliště příbuzného? Víme-li, že některé kritérium péče nebude naplněno, existuje v okolí služba, která by tento nedostatek kompenzovala? Jaké služby bude příbuzný a dítě potřebovat? Jaká je vůle příbuzného služby využít? Pokud podpůrná služba vyžaduje, aby ji klient navštěvoval v místě jejího působení, je cestování pro náhradní rodinu reálné (z časového hlediska, dostupnosti veřejné dopravy, z finančního hlediska)?

2.5. Typy umístění dítěte k příbuzným

• **Náhlé umístění (bez možnosti dlouhodobého procesu zrání pečovatelů k pěstounské péči)**

Jedná se o umístění na základě dohody s rodiči nebo předběžného opatření. Budoucí pečovatel se musí rychle rozhodnout, zda se o děti postará. Tato silná změna životní situace může vyústit v osobní i rodinnou krizi. Pečovatel nemusí mít dostatečné materiální podmínky pro rychlé přijetí dětí a někdy ani časové možnosti (například je zaměstnaný a musí se náhle postarat o velmi malé dítě). Vše se podřizuje péči o přijaté děti a zmírnění jejich traumatu z odloučení od rodičů. Pečovatel opomíjí své potřeby, nové a nezvyklé podmínky bývají velmi stresující. Mnoho příbuzných souhlasí s péčí o děti pod tlakem náhlé situace. Čas dozrát k uvědomělému rozhodnutí, zda bude o děti pečovat i po uplynutí předběžného opatření, je většinou nedostatečný. U tohoto typu umístění dětí potřebují pečovatelé velikou podporu ze strany celé širší rodiny, zaměstnavatele, OSPOD a podpůrných služeb. Potřebují vést pravidelný rozhovor se sociálním pracovníkem či jiným odborníkem (psycholog, pracovník poradenské nebo prorodinné organizace atd.), který jim pomůže nahlédnout na situaci, vyhodnotit síly, naplánovat celý proces, zmírnit zmatek.

• **Umístění k příbuzným jako přechodné řešení**

Náhlé umístění dítěte může být přechodným řešením před nalezením jiného způsobu péče (například pěstounskou péčí cizí osobou nebo ústavní výchovou). Příbuzný se pod tlakem krizové situace rychle rozhodne a děti převezme. Postupně však vyhodnotí své síly a svou situaci a zjistí, že o děti nedokáže nadále pečovat. Je pochopitelné, že někteří příbuzní nakonec dítě předají do další péče, a není vhodné jim toto rozhodnutí vyčítat. Jejich pomoc (krátkodobá péče o dítě) je redukcí traumatu dítěte způsobeného náhlou a dramatickou změnou v jeho životě. Pro většinu dětí je rychlý převoz k babičce podstatně méně stresující než okamžitě umístění do diagnostického ústavu, zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nebo k dítěti neznámým pěstounům na přechodnou dobu. Přechodnost umístění a rozhodnutí nepokračovat v péči přináší bolest a zklamání. Příbuzným i přechodně přijatým dětem je třeba poskytnout odbornou pomoc, aby se mohli s časem nejistoty anebo s radikálním rozhodnutím nepečovat vyrovnat.

• **Umístění k příbuzným po pobytu v ústavu nebo zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc**

V případě umístění dítěte do ústavní výchovy mají soudy (a potažmo OSPOD) za povinnost pravidelně přehodnocovat, zda trvají důvody tohoto krajního opatření. Zkoumá se možnost zajištění péče v rodinném prostředí, ať již podporou rodiče dítěte, nebo díky zájmu příbuzného se o dítě postarat. Příbuzní často zprvu netuší, že bylo dítě umístěno do ústavu („kdyby to bývali věděli, již dříve by podali pomocnou ruku“). Mnoho dětí náruč příbuzného vítá, je pro ně dokladem zájmu a jejich vlastní hodnoty, zdrojem informací o vlastní rodině a napojení se zpět na původní kořeny. Návraty však nemusí být jednoduché. Pokud například dosud neexistovalo pevné pouto mezi dítětem a budoucím pečovatelem, není na co navázat, tak cesta vzájemného sladění je teprve čeká. Důležité je také se vypořádat s negativními důsledky pobytu dítěte v ústavním zařízení.

3. Specifická témata v příbuzenské péči

3.1. Sourozenec pečovatelem

Jde o případy, kdy starší zletilý sourozenec přebírá péči o své mladší bratry a sestry. Rozhodnutí soudu svěřit děti do péče staršího sourozence je jedno z nejtěžších. Stejně složitá je situace mladého člověka, kterého čekají několikaletá práce s výchovou sourozenců, uvědomění si vlastních limitů, omezení svých snů, partnerských vztahů, komplikace při zakládání vlastní rodiny a zároveň silná touha své nejbližší (sourozence) nenechat bez pomoci. Mnoho mladých lidí si uvědomuje, jak jsou pro své sourozence důležití, společně toho hodně zažili i vydrželi, cítí odpovědnost.

Situace jsou různé. Je rozdíl, pokud dostane např. 25letá sestra do péče svého 2letého bratra, nebo když 19letá sestra začne pečovat o svého 8letého sourozence. Nelze říci, co je těžší, ale situace a jejich posouzení se liší. Sourozenec, kterému je do výchovy svěřeno mladší dítě, potřebuje v každém případě intenzivní podporu ze strany úřadů i podpůrných služeb. Potřebuje si vyjasnit své další osobní směřování, uvědomit si délku péče o sourozence, svou sílu, svá přání a jejich možné omezení, vyladit partnerský vztah. Potřebuje odlehčovací služby, aby měl čas i na svůj život mimo rodinu.

Velikým tématem v takto utvořené náhradní rodině bývá vnímání pečující osoby ze strany mladších sourozenců. Kým vlastně je? Má rodičovskou autoritu? Je tato autorita sourozenci respektována, nebo jde spíš o vztah založený na týmovém fungování? Velmi problematické postavení pak může mít partner vychovávajícího sourozence, protože rodičovskou autoritu nemá a není také členem sourozeneckého týmu.

3.2. Prarodič pečovatelem

Babičky a dědečkové vychovávající svá vnoučata tvoří nejpočetnější skupinu příbuzenských náhradních rodičů. V souvislosti s pojednáváním novely zákona o sociálně-právní ochraně dětí, která nabyla účinnosti od 1. ledna 2013 (ve sbírce zákonů vyšla pod č. 401/2012 Sb.) se rozvinula velká diskuse právě o péči prarodičů, protože (jsou-li v postavení osoby pečující) i oni mají povinnost uzavírat dohodu o výkonu pěstounské péče,

a například tedy naplňovat povinnost 24 hodin dalšího vzdělávání. Jsou náhle konfrontováni s nabídkou služeb, o kterých dříve nevěděli, nebo je nechtěli využívat.

Problematika prarodičů byla více zmíněna v kapitole výhod a rizik umístění dětí do péče blízkých osob. Zopakujme tedy stěžejní informace: výhodou péče prarodičů je vztah s dítětem, vzájemná znalost, často také útěcha pro děti v náruči babiček a dědečků. Nevýhodou bývá nejistota plynoucí z jejich zdravotního stavu a vyššího věku, možnost opakování nevhodných výchovných postojů.

Protože je prarodič spojen s celým rodinným příběhem, objevují se témata jako pocit viny a selhání, nedůvěra pracovníkům signalizovaná zatajováním některých důležitých informací, ale i snaha vše napravit a o vnoučata se postarat co nejlépe. Podobně jako pečující sourozenec má i prarodič potíže ujasnit si, kým pro dítě je – rodičem, nebo prarodičem? Tato otázka se nabízí hlavně tam, kde například babička vychovává vnouče od útlého věku. Je možno tolerovat oslovování babičky „mamí“, je však třeba vést prarodiče k tomu, aby dítěti sdělovali pravdu a ono vždy vědělo, že „toto je moje babička, i když ji oslovuju jako mámu“.

3.3. Společné bydlení příbuzenské rodiny s přijatým dítětem a biologickým rodičem

Rodinné vztahy bývají mnohdy komplikované. Existují příbuzenské náhradní rodiny, kde společně žije několik generací včetně biologického rodiče. Při společném soužití pečujících osob (pobírajících pěstounské dávky) s biologickým rodičem se vykytují pochybnosti o důvodnosti péče. Vystávají otázky, zda nejde především o řešení špatné finanční situace celé rodiny. Pochyby jsou na místě, na druhou stranu se špatná finanční situace může opravdu snoubit s nevhodným chování rodiče k dítěti a nutností zásahu příbuzných, kteří postupně přejímají péči o dítě a zároveň věří, že rodič svůj přístup zlepší. Společným soužitím chtějí pomoci jak dětem, tak rodiči dětí.

Variant soužití je mnoho. Je-li rodina klientem terénní služby, sociální pracovník zjišťuje, že rodič žije s příbuznými a dětmi společně nebo střídá pobyt doma s odstěhováním se (k druhovi či družce, k jiným příbuzným, s pobytem na ulici, v nemocnici, ve vězení apod.). Pro pečující příbuzné (obzvláště prarodiče či sourozence) bývá velmi těžké odmítnout podporu

rodiči dítěte. Ne všichni dokáží učinit rozhodnutí o pomoci dítěti (svěření do jejich péče) a o omezení pomoci samotnému rodiči. Takové soužití samozřejmě přináší nestandardní situace, jako je zmatek v rodinných a vztahových rolích, koho má dítě poslouchat a ke komu se ve chvíli konfliktu přidat. V případech, kdy rodič žije asociálně a soužití výrazně narušuje (přichází podnapilý, intoxikovaný, agresivní atd.), dochází v rodině ke střetům. Dítě je přítomno hádkám, výčitkám a někdy i fyzickému střetu mezi příbuzným a rodičem. Tyto události formují u dítěte obraz jeho rodiče, nestandardní situace ho mohou velmi negativně ovlivnit. Dítě nemá klid na normální život, případně si na „podivnost“ celého soužití zvykne a v budoucnu těžko hledá jiné funkční normy.

Za zmínku stojí také ubírání rodičovských kompetencí samotnému rodiči pečujícím příbuzným. Někdy je příbuzný velmi direktivní a snaží se vychovávat i rodiče. Zároveň brání tomu, aby rodič zmobilizoval své vlastní schopnosti a vymanil se spolu s dítětem z tohoto „vedení“. Neúspěch rodiče demotivuje, odcházejí za dalšími partnery a zakládají další rodiny.

Předešlé řádky pojednávají především o negativěch. Je dobré upozornit, že existují rodiny, kde společné soužití pomohlo dítěti i rodiči. Vědomé vytváření šance pro rodiče může mít pozitivní výsledky. Po období poskytování podpory ze strany pečující osoby se rodič s dítětem osamostatňuje a soud může dítě navrátit do péče biologických rodičů.

3.4. Proces rozhodování příbuzného o přijetí dítěte

Dilema, zda přijmout, nebo nepřijmout příbuzné dítě do své péče, je velmi silné. Jde o vývoj názoru, vývoj pocitu zklamání a bezmoci vůči nevhodné péči biologického rodiče, vývoj potřeby pomoci. Jde také o proces rozhodování se, koho vlastně podpořit. Příbuzní, kterým dochází, že rodič ve výchově dětí selhává, a kteří ztrácejí víru ve zlepšení situace, mohou prožívat krizi plynoucí z rozhodování o své budoucí roli. Může jim pomoci poradenství, informace, terapie, doprovázení celým procesem, tak aby si dokázali zodpovědně uvědomit své možnosti a limity péče. Příbuzný, kterému zavolá sociální pracovník se slovy: „je potřeba děti někam rychle umístit a zda by si je mohl krátce vzít k sobě, než se najde jiné řešení“, většinou neví, jak dlouhodobá bude jeho péče. Příbuzný potřebuje čas, aby se s nastalou situací srovnal.

Rozhodování představuje proces. Zájem dítěte ovšem někdy vyžaduje okamžité řešení, kdy se příbuzný musí rozhodnout pod tlakem. To znamená, že je proces rozhodování ukončen. Je naprosto pochopitelné a v pořádku, pokud se po odeznění prvního šoku příbuzný zodpovědně rozhodne, že nemůže dítěti poskytnout péči dlouhodobou. I tak byla jeho okamžitá pomoc pro dítě důležitá a pomohla mu zmírnit následky traumatu. V procesu rozhodování by neměli být příbuzní sami a měla by jim být nabídnuta odborná pomoc.

Pokusme se vžít do situace, že nám v tuto chvíli na dveře klepe sociální pracovník OSPOD a ptá se, zda si k sobě vezmeme 8letou Kačenu a 5letého Káju od naší susedky. Nikdo jiný prý v dosahu není. Dokázali bychom dát ten den pracovníci odpověď? Co na to naše rodiče? Naše děti? Máme peníze? Máme čas? Co to s celou naší rodinou udělá? Dokážeme se teď plně zaměřit na cizí děti v krizi a odložit naše potíže a současné hodnoty? A na jak dlouho?

Příbuzní děti se ocitají v takové situaci, bývají ochromeni strachem o sebe, své blízké, o budoucnost. V případě, že je pobyt dítěte jen přechodnou záležitostí a dítě směřuje do jiného typu péče, mohou mít pocit viny. Jinou skupinu příbuzných představují ti, kteří sami podali návrh na svěření dítěte do jejich péče, protože si uvědomili, že jejich několikaletá snaha pomoci biologickému rodiči s dítětem nestačí a je nutné jednat radikálně. Přemístění dítěte pak není překvapením, ale výsledkem jejich dlouhého rozhodování. Tito lidé byli přítomni nevhodné péči rodiče, často vůči ní intervenovali. Objevuje se zde pak zlost na rodiče, narušení dosavadních vztahů mezi nimi a rodiči, což může trvat mnoho let (někdy i do dospělosti přijatých dětí).

3.5. Pocity selhání a viny jako faktor ovlivňující péči přijatého dítěte

U pečujících osob (zpravidla prarodičů) se často objevuje pocit viny a pochybnosti o vlastním podílu na selhání biologického rodiče. Prarodiče se často ptají: „Kde jsem udělal chybu?“ Pocit vlastního podílu na rodinné situaci se může stát motivací ke zvýšené snaze postarat se o vnoučata co nejlépe, napravit chybu. Mnohým prarodičům se to daří, reflektují rozdílný způsob výchovy vnoučat a snaží se o něj. Poučili se ze svých chyb, bývají opatrní, pečliví. Rizikem tohoto přístupu může být nezdravá snaha o nápravu, například extrémní přísnost či extrémní tolerance k prohrškům dítěte (mluvíme o těch pečovateli, kteří si připouštějí svůj podíl na nevhodném chování rodiče vůči dítěti).

Na stranu druhou je možno setkat se s prarodiči, kteří jsou přesvědčeni, že ve své výchově udělali to nejlepší a nevnímají pocit viny ze selhání rodiče. Je pro ně těžké připustit si, že i přes jejich dobrou péči se rodič (jejich potomek) nedokázal postarat o své děti. Dalším typem prarodičů jsou ti, kteří odmítají přijmout podíl odpovědnosti, ačkoliv existují signály o nižší kvalitě jejich výchovy v minulosti. Asociálnost, nedostatečné rodičovské kompetence rodiče dítěte atd. jsou důsledky výchovy právě oním prarodičem, který ovšem svůj podíl viny nepřipouští. Nabízí se otázka o kvalitě výchovy ze strany současného prarodiče.

Sebeobviňování se, nebo naopak nereflektování vlivu vlastního výchovného přístupu na život selhávajícího rodiče je velkým tématem. Sociálnímu pracovníkovi nepřísluší tyto postoje soudit, je však nutné si možné přístupy k tomuto tématu uvědomovat a s prarodiči na nich pracovat. Při navázané důvěře mezi sociálním pracovníkem a pečujícím příbuzným, při viditelném pracovníkovu respektu a ocenění snahy prarodiče se postarat o vnoučata přichází přemítání o dílu odpovědnosti i u zpočátku „zatvrzelých“ prarodičů. Aby mohli projevit lítost, své obavy, nebo dokonce někomu přiznat hluboko uložený pocit vlastního selhání, potřebují k tomu bezpečí a pocit přijetí ze strany pracovníka.

3.6. Odloučení dítěte jako krizová situace vyžadující profesionální přístup k dítěti

Odchod dítěte z původní rodiny představuje pro dítě významnou zátěž, je proto na místě zvýšená citlivost k jeho projevům a potřebám. Měli bychom udělat vše proto, aby změny, kterými dítě prochází, byly pro něj srozumitelné a dítě mělo přehled o tom, co se bude dít s ním i jeho rodinou. Zejména předběžné opatření v případě ohrožení dítěte znamená jeho okamžité odebrání z rodin, což pro dítě představuje náhlou ztrátu dosavadních jistot (ať už byly jakékoliv) a zákonitou krizi.

Její projevy jsou různé. Dítě kvůli pocitu ohrožení, nejistoty a ztráty utíká k hlasitým projevům (například manifestuje silný afekt doprovázený pláčem, křikem, tělesnou silou) nebo k tichým projevům (odpoutá se od emocí a navenek vypadá, že má vše pod kontrolou). Tichý typ krize může pracovníky i příbuzné oklamat, vzniká riziko, že dítěti neposkytnou dostatečnou pomoc. (Remedium, 2009.)

Projevy krize, coby následek náhlé separace od rodičů, mohou být jakékoliv. Může jít o agresi dětí namířenou vůči ostatním i vůči sobě samému, úniky mimo realitu, dočasné odmítání mluvit, vývojovou regresi, panickou reakci, neúčelné podivínské chování nebo hypoaktivitu, kdy dítě vypadá, že vše dělá pouze automaticky, ale jakoby bez prožitku. (Vodáčková a kol., 2002.) Kromě zmíněných projevů krize lze nalézt mnoho dalších. Je dobré si uvědomit, že dítě může reagovat jakkoliv a měli bychom s tím počítat.

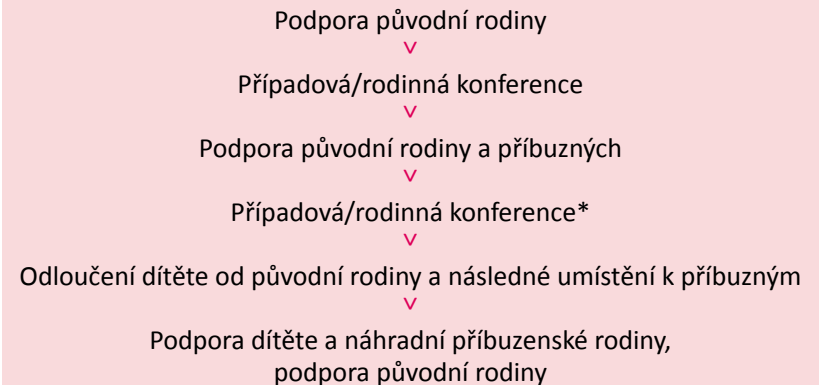
Krize z náhlé separace je také spojena s krizí předešlou, tedy s následky péče původní rodiny. Děti mohou být citově i podnětově deprivované, ustrašené, nebo naopak velmi impulzivní atd. Separční krize má vlastně dvě formy najednou: samotné trauma náhlé změny (odebrání z rodiny) a neutěšený stav dítěte coby následek původní nevhodné péče rodičů.

Právě umístění dětí k příbuzným může být léčivým prvkem krize, může ji zmírňovat. Trauma také bývá menší, pokud dítě u budoucího pečovatele často pobývalo, zná ho, má k němu vztah a ani nebydlí tak daleko od jeho původního bydliště.

PRAKTICKÁ ČÁST

V praktické části se zaměříme na vhodné přístupy pracovníků, kteří pomáhají dítěti i rodině v celém procesu – od podpory rodiny a příbuzných před odchodem dítěte až po samotné umístění a nakonec k podpůrným službám pro dítě, pečující příbuzné i biologické rodiče v době péče.

Chronologie pomoci rodině a role konkrétních služeb podpory

***Poznámka:** ve schématu jsou uvedena dvě opakování případových/rodinných konferencí a šance na změnu původního prostředí dítěte. Počet opakování není závazný, je zde uveden pouze jako příklad. Opakované použití konference nám dává příležitost vyhodnotit posun od plánu pomoci stanoveného na poslední případové konferenci a také flexibilitu/vůli/schopnosti všech, kterých se situace týká. Případová konference se samozřejmě může konat jen jednou, nebo naopak častěji. Každá situace rodiny je individuální a s ní je individuální i míra ohrožení dítěte.

4. Podpora a služby před umístěním dítěte

4.1. Role případové konference před umístěním dítěte

Případová konference má pomoci rodině a týmu pracovníků vyhodnotit situaci dítěte, možnosti rodiny a stanovit srozumitelný plán podpory dítěte a rodiny. Rodiče jsou vnímáni jako partneři a odborníci na svůj život. Včasné uspořádání případové konference, tedy již v době, kdy péče rodičů je riziková, pomůže všem lépe hledat zdroje rodiny a její podporu, než když je jednáno pod tlakem ohrožení dítěte. V období, kdy existuje určitý potenciál, že se rodiče za pomoci okolí „postaví na nohy“, mohou příbuzní (potenciální pečovatelé o dítě) poznat sociálního pracovníka OSPOD, terénního pracovníka některé sociální služby, psychologa, který děti již delší dobu vídá, učitele ze školy aj. Mají tak možnost více situaci porozumět, navázat vztah klient–pracovník a zmapovat potřeby, nedostatky a zdroje. Pro rodiče, dítě a příbuzné je pak proces daleko srozumitelnější a pomůže všem zmírnit krizi či traumata.

Výstupem případové konference by měl být vždy všem jasný plán pomoci a podpory dítěti a jeho rodině (individuální plán ochrany dítěte, případně aktualizace již existujícího plánu). Jsou v něm stanoveny termíny splnění jednotlivých kroků, odpovědnosti za jejich splnění. V tuto chvíli již nastal proces zvažování příbuzných, zda jsou schopni převzít dítě do své péče ve chvíli, kdy plán nastavený případovou konferencí nezajistí potřebné změny v životě dítěte. Včasnost případové konference také pomáhá redukovat potenciální rozkoly uvnitř celé širší rodiny dítěte.

Porovnejme dva případy: V prvním se babička nemůže dlouhodobě smířit s tím, jak její dcera odchází od svých dětí a nechává je bezprizorné. Při návštěvách ji nachází opilou. Chodí si pravidelně stěžovat na sociální odbor a domáhá se řešení. S dcerou se o tématu vhodné péče o děti neustále hádají, takže dcera navštěvuje sociální odbor též, avšak proto, aby oznámila šikanu ze strany své vlastní matky. Babička to již nevydrží a na základě doporučení sociálního pracovníka podá návrh k soudu na svěřeni dětí do své výchovy. Následně se koná případová konference, kde dochází k obviňování babičky matkou, že jí děti chce ukrást, k vyhrožování atd. Ať už soud rozhodne jakkoliv, konflikt mezi ženami přetrvává, přiostrňuje se a dítě může přijít o jedinou pomocnou osobu v jeho blízkosti – babičku. Přichází čas odvolávání se k soudu, časté žádosti o úpravu styku, vzájemně podávaná trestní oznámení.

Dospělí pak nejsou již soustředěni na stav dětí, ale sami na sebe, neutěšený stav dětí je už pak jenom argumentem jedné ze stran barikády. I když rodina dostane později k dispozici nějaké služby nebo jsou jim direktivně nařizeny (například asistovaný kontakt, mediace dohody), nedaří se jí přimět ke spolupráci, propast mezi nimi je příliš veliká.

V druhém případě jde o stejnou rodinnou kauzu, ale v jiném pojetí. Babička již nemůže pasivně sledovat selhávání dcery (častá opilost, absence doma a děti bez dozoru atd.). Snaží se pomáhat, dcera pomoci využívá (finanční výpomoci, pohlídání dětí), ale zároveň si nechce přiznat, že dělá něco špatně. Babička přijde na úřad se žádostí o intervenci. Sociální pracovník vyhodnotí vážnost situace (samozřejmě po důkladném šetření) a svolá případovou konferenci. Jejím úkolem není označit matku za alkoholičku a obviňovat ji, ale s respektem popsat stav dětí a nutnost pomoci z více stran, matku v její mateřské a pečovatelské roli posílit. Udržíme-li tento pohled na situaci a motivujeme-li ke stejnému úhlu pohledu i ostatní, lze zažehnout vůli ke změně v samotné rodině. Na konferenci se dostaví otec dětí, učitelka, starší sestra matky. Sociální pracovník přiveze i zástupce potenciální sociální či jiné odborné služby s nabídkou jejich pomoci. I na takovém jednání je debata často velmi emotivní a objevuje se snaha matku kritizovat, nebo naopak matčina snaha problémy bagatelizovat. Případová konference je projevem vážnosti situace, urgency řešení a také respektu ke všem zúčastněným. Nikdo na konferenci zatím neoperuje s možností, že péči o děti převezme babička, pouze se poukazuje na nutnost řešení (odebrání dětí), pokud by selhal výsledek společného snažení rodinných příslušníků. Do plnění opatření dohodnutých na konferenci se zapojuje celá rodina včetně matky, sociální pracovník OSPOD, terénní pracovník sociálně aktivizační služby, jež má za úkol doprovázet matku v posílení rodičovských kompetencí. Zároveň se citlivě pracuje s matkou dětí (sociální pracovník OSPOD) na tématu, co by nastalo v případě neúspěchu a kdo by se podle ní nejlépe postaral o její děti (podobně i s babičkou či jiným příbuznými). V této kauze uběhnou 3 měsíce a koná se další případová konference, která má za úkol vyhodnotit naplánované kroky a vytvořit další plán pro děti a rodinu. Tento plán už může případně zahrnovat postupné kroky k přechodu dětí do jiné péče, pokud dohodnutá opatření nezajistila dětem bezpečí a potřebné změny. Na rozdíl od prvního popsání případu máme více informací o zdrojích a schopnostech rodiny, o vůli a možnostech matky změnit svou péči, s největší pravděpodobností víme, jak se cítí děti. Není zde moment extrémního vztahového rozkolu mezi matkou a babičkou. Babička má už větší představu o tom, zda by zvládla péči o děti ona a jakou podporu by mohla dostat. Konflikt mezi oběma ženami může existovat, předpokládáme však, že nebude tak vyhocen jako v prvním případě.

4.2. Práce s příbuzným před potenciálním přijetím dítěte

Pracovníci OSPOD mají v případě ohrožení dítěte a eventuality jeho odebrání rodičům povinnost zjišťovat možnosti širší rodiny o dítě pečovat. Příbuzní nebo blízcí bývají součástí sociálního šetření v rodině nebo sami úřad navštěvují, aby oznámili, že rodiče dětí dostatečně nefungují a přejí si, aby sociální odbor pomohl. Tito lidé potřebují ze strany pracovníků podporu, rozhodnutí oznámit nepříjemné skutečnosti o rodiči dítěte (často jsou to prarodiče) bývá těžké. Jsou si vědomi, že zřejmě dojde k narušení jejich vztahů s rodiči, ale hodnota pomoci dětem je pro ně silnější. Potřebují proto ocenit a projevit pochopení. Rozhovor s nimi se zaměřuje na oblasti jejich schopností a i nedostatků, na společné přemýšlení o možnostech jejich kompenzace v případě převzetí péče o děti. Včasné zmapování služeb může do budoucna velmi pomoci. Ne vždy jsou příbuzní nakloněni k tomu, aby je doma navštěvoval terénní pracovník neziskové organizace nebo aby s někým důvěrně řešili rodinnou situaci. V takových situacích je nutná trpělivost a opakovaní nabídky pomoci příbuzným.

Díky změně zákona o sociálně-právní ochraně dětí se v regionech rozšířily služby pro pěstounské rodiny. Nabízí se tak vzdělávání a setkávání pěstounů založené na vzájemném sdílení. Příbuznému, který má v plánu převzít péči o děti, je možno doporučit návštěvu takové akce, aby měl příležitost potkat se s jinými náhradními rodiči. Setkání pomáhá příbuznému v rozhodování. Zjišťuje, že není se svou životní situací sám a že jiní již našli cestu k řešení. Setká se s příběhy prarodičů pečujících o svá vnoučata. Protože příklady táhnou, je zde šance motivovat ho k využití nabízených služeb. Některé organizace pořádají setkání (vzdělávání) zaměřené speciálně pro příbuzenskou pěstounskou péči.

4.3. Práce s dítětem před potenciálním umístěním k příbuzným

V případě dětí je vhodná odborná péče, která jim pomůže zvládnout současnou nevyhovující situaci v rodině. Děti by měly vědět o konání případové nebo rodinné konference (u starších je samozřejmostí přítomnost na konferenci). Měly by rozumět tomu, co se kolem nich děje, tzn. měly by být srozumitelnou formou seznámeny s plánem podpory. Je vhodné hovořit s nimi o plánovaných krocích, o pomoci poskytované jejich rodiči a o možnostech širší rodiny podílet se na zlepšení situace. Otevřený přístup se může zdát samozřejmostí, kdo se ocitl v podobné situaci, ví, že hovořit s dětmi o možnosti radikálního řešení (odchod od rodiče) je nesmírně těžké. Lze očekávat emotivní reakce. Dítě potřebuje oporu, příležitost o svém strachu s někým mluvit, rozumět tomu, co se děje.

Pokud se situace dětí dlouhodobě ani s podporou nelepší, může být vyhodnocen jako nejlepší řešení návrh soudu na změnu výchovného prostředí. Děje se běžnou formou nebo předběžným opatřením (dle závažnosti). Není-li opatření urgentní, nastává čas přípravy dítěte na možnou změnu. Dítě dosud věřilo, že vše dobře dopadne, soudní návrh však v sobě nese fatálnost řešení.

Dítě prožívá krizi, o které bylo pojednáno v kapitole 3.6. Je zde riziko sebepoškození, rozvoje traumatu, útěku, selhávání ve škole atd. Pracovníci i širší rodina mají z takových reakcí obavy a často řeší, kdy dítěti sdělit, že odejde od rodičů. Lze se setkat s úvahami, zda vůbec o tomto kroku dítě předem informovat. Doporučujeme s dětmi jednat otevřeně a respektovat jejich právo na informace i s tím, že předpokládáme krizovou reakci. Dítě má právo připravit se, rozloučit se (s kamarády, s učitelkou, s rodiči aj.), vzít si oblíbené věci atd.

Budoucí příbuzenská péče zmírňuje tuto zátěž na rozdíl od situací, kdy dítě putuje do ústavu nebo do cizí náhradní rodiny. Dítě zná příbuzné, má k nim pouto, ví, kam půjde. Protože mezi příbuzným a rodičem dítěte zpravidla existuje úzký vztah, dítě se nebojí, že se s rodičem neuvidí. Vize umístění k širší rodině je dítěti útěchou a zmírňuje následky závažné informace.

Volíme-li k tomu ještě pomoc odbornou, nejčastěji psychologickou nebo psychoterapeutickou, jejím těžištěm je příležitost dítěte ventilovat své pocity, svěřit se, mapovat osobní zdroje a opory. Neexistuje zázrak, který by dítě v krizi z blížící se separace změnil v dítě s klidem očekávající změnu a dítě spolupracující. Koordinátorem pomoci je sociální pracovník OSPOD. Kvalitní vyhodnocení situace dítěte a rodiny může podchytit všechny důležité osoby a nalézt další zdroje pomoci – hodnou paní učitelku, sousedku, vedoucího zájmového kroužku. Ti všichni mohou přirozeným a lidským způsobem dítě doprovázet. Dětem je poskytována pomoc pro přijetí informace o změně, jsou mu dány odpovědi na nejasnosti, je oceňováno, necháno plakat či zlobit se. Pozornost je věnována rizikovým projevům krize. V případě potřeby je přizván odborník. Některé děti jsou schopny si za pomoci důvěrné osoby sbalit věci, které chtějí mít s sebou, některé dokonce pomoci svým sourozencům na změnu se připravit. Jsou případy dětí, které si samy bez pobídky sbalily kufr a odešly k babičce, aby mámě ulehčily její neutěšenou situaci.

Většina dětí tuší, že se něco děje, a s ohledem na rozumovou vyspělost je schopna porovnat chování svých rodičů a podobu domova s podmínkami jiných dětí, nejčastěji spolužáků. Před návštěvami sociálních pracovníků

pak pomáhají uklidit byt, zapírají doma opilého rodiče atd., jen aby je někdo „neodebral“. Podobně se mohou chovat i při intervenci příbuzného, který má v plánu „je zachránit“ převzetím do své péče. A pak je tu ještě jedna skupina dětí, toužících po životě s příbuzným, těšících se, až konečně půjdou od rodičů pryč.

Vraťme se však k dilematu sdělení plánované změny výchovného prostředí samotnému dítěti. Předání pravdivé informace náleží rodině. Sociální pracovník může pomoci tím, že dospělým poskytne radu, jak a kdy s dítětem o situaci mluvit a co si počít s jeho reakcí. V případě, že dospělí nespolupracují a termín odchodu dítěte se blíží, měl by do procesu vstoupit sociální pracovník OSPOD sám a dítě připravit dřív, než to udělá soudní vykonavatel. Je možno setkat se s potřebou rodinných příslušníků a sociální pracovníků OSPOD, aby informaci o změně domova předal dítěti jiný odborník (psycholog, pracovník sociální služby), protože se necítí dostatečně kompetentní. Je to pochopitelné, ale strach z pravdivého sdělení by nás neměl paralyzovat. Pracovník sociální služby či podpůrné neziskové organizace by neměl být tím, kdo dítěti odhalí pravdu, tato role mu nepřínáleží. Může však nabídnout svou přítomnost při sdělení a pomoc s následnou reakcí dítěte či poradenství (krizovou intervencí).

Poslední pomocí dětem v období před odchodem od rodičů do péče příbuzných je právě chování rodičů. I jim je možno poskytnout podporu (podrobně je popsána v následující kapitole). Velkou pomocí v tom, aby rodič vnímal a rozuměl potřebám svého dítěte, je respektující přístup k rodiči.

4.4. Práce s biologickým rodičem před plánovaným umístěním dítěte k příbuzným

Rodič, který se ocitl v nepříznivé situaci a selhává v rodičovských kompetencích, může již být klientem sociální služby nebo užívat jinou formu podpory (probační a mediační pomoc, poradna pro rodinu, ambulance pro závislosti atd.). Ve většině případů je jeho rodinná situace známa příslušnému OSPOD. O riziku odebrání dětí z péče tedy rodič tuší, možná má za sebou několik rozhovorů s pracovníky na toto téma. Proto může i vybraný pracovník rodiče doprovázet procesem separace.

Účastníci případových konferencí se setkávají se situací, kdy i přes původní konflikt mezi matkou a babičkou nakonec dochází k prosbě matky, „aby si babička (tchyně) vzala děti k sobě, ať proboha neskončí v dět-

ském domově“. Může však dojít ke zcela opačnému přístupu. Zejména v případě konfliktu mezi rodičem a prarodičem o děti může dojít k odporu rodiče a expresivním výkřikům „radši dětský domov, než by byly u tebe“.

Pokud se rodinná situace nezlepšila ani po intenzivní sociální práci, po období zvýšeného úsilí všech aktérů (rodičů, odborných pracovníků, širšího okolí) přichází nelehké rozhodnutí o odejmutí dítěte z péče rodičů a umístění k příbuznému. Přestože je rodič vnímán jako viník této situace, je důležité s ním i nadále s respektem pracovat a nabídnout mu podporu. Jde o formu (nepřímé) podpory samotnému dítěti. Je možné, že rodič bude v takovém případě ochoten i nadále spolupracovat.

Odebírání dítěte z rodiny je pro všechny účastníky emočně náročné. Včasným plánováním a využitím případových nebo rodinných konferencí, kdy jsou rodiči i dítěti známy důvody takového opatření, lze předejít nebo přinejmenším zmírnit negativní faktory, jako je stres, traumata a jejich důsledky. Situace je pro všechny zúčastněné více srozumitelná a předvídatelná. V praxi dochází k případům, kdy je dítě na základě předběžného opatření odvezeno přímo ze školy, čímž se má předejít silným emocím na straně rodiče i dítěte. Uvedený postup nelze považovat za vhodnou praxi, neboť dochází k vážnému narušení důvěry na straně rodiče i dítěte. Měl by být využíván pouze v případě zcela mimořádných situací.

Rodič dítěte by měl být v případě přemístění dítěte do vhodnějšího výchovného prostředí seznámen s následujícími skutečnostmi:

- kam je dítě umisťováno,
- kdy může dítě navštívit a za jakých podmínek, případně jak a kdy může dítě kontaktovat (pokud by osobní styk rodiče s dítětem byl v rozporu se zájmy dítěte a z tohoto důvodu rozhodnutím soudu omezen),
- jaký bude další postup.

V mimořádných situacích, jako je týrání nebo zneužívání dítěte, může být styk rodiče s dítětem opatřením soudu významně omezen nebo zakázán. V této situaci je třeba rodiče poučit o důsledcích maření soudního rozhodnutí. Rodič se zároveň musí zdržet všeho, co by ztěžovalo péči o dítě jinou osobou. Při sdělování těchto informací je vhodné hovořit o následcích takového jednání pro dítě a ohnisko zaměřit právě na potřeby dítěte. Tento princip je uplatnitelný při každém jednání s rodičem. Je důležité, aby byl rodič veden k přemýšlení o potřebách a emocích dítěte.

Rodiči může pomoci vědomí, že zná prostředí (tedy domov příbuzného), kam bude jeho dítě umístěno. Není zde pak takový strach z neznáma jako spíše z toho, co bude dál. Někteří rodiče lépe vnímají umístění dětí k blízkým osobám nežli do ústavního zařízení. Pouto s dětmi není radikálně přetrženo, oba zůstávají součástí stejné rodiny. Někdy mají pocit dočasnosti takového řešení („na chvíli přeci pomůže babička“). Stejně tak existují rodiče, kteří se domnívají, že pomoc blízké osoby je její povinností. Mohou zastávat názor, že děti získají zpět snáz do své péče než z dětského domova, mnohdy počítají i s pomocí příbuzného jim samotným (finanční, ubytováním, zařizováním, pochopením atd.).

Faktor situace rodiče je důležitý i v sociální práci s příbuznými, kteří o dítě pečují. Jak bylo uvedeno výše, příbuzní jsou ve velmi náročném procesu přijímání dítěte a zároveň také mohou být pod velkým tlakem rodiče. Rodič může očekávat jejich pomoc. Častý modelem je situace, kdy rodič obviňuje příbuzného (často svého rodiče, tj. prarodiče dítěte) z „krádeže dítěte“ a byl by naopak raději, kdyby dítě bylo v ústavním zařízení.

V předešlých řádcích je pojednáno o těch rodičích, kteří dosud o dítě pečují a toto dítě právě odchází do péče příbuzných. Jiným případem jsou rodiče, kteří z různých důvodů nespolupracují a neúčastní se procesu plánování přechodu dítěte do péče jiné osoby (například se ukrývají pro restní stíhání, jejich pobyt je neznámý, žijí na ulici, jsou dlouhodobě hospitalizováni pro silnou ataku duševní poruchy apod.). Jakmile se objeví, mohou opožděně o dítě bojovat. Postup je stejný jako u sdělování brzké separace.

Ve všech případech je třeba připravit se na vypjaté emoce, obviňování, ospravedlňování se, zlost. Vybavte se nástroji krizové intervence.

4.5. Role a náplň práce OSPOD a jednotlivých služeb před umístěním dítěte

OSPOD

- OSPOD má v celém procesu nejdůležitější roli a největší odpovědnost. Řídí a koordinuje veškerou podporu a pomoc dítěti, jeho rodině i pečujícím příbuzným.
- Má roli informační a poradenskou, vyhodnocuje situaci dítěte a rodiny, vypracovává individuální plán ochrany dítěte, svolává případové konference. V případě potřeby podává návrhy k soudu týkající se péče

o dítě. Zjišťuje možnosti širší rodiny pečovat o dítě a zajišťuje přípravu příbuzných na takovou péči. Prošetřuje a kontroluje situaci dítěte, jeho výchovného prostředí a jeho sociální prostředí. V případě soudního řízení zastupuje zájmy dítěte. Pokud OSPOD navrhuje u soudu změnu výchovného prostředí, je dítěti stanoven jiný pracovník OSPOD jako jeho zástupce, a to z důvodu kolize zájmů.

- Podporuje rodiče nejčastěji nabídkou odborných sociálních služeb, které mají pomoci posílit rodičovské kompetence, aby nemuselo dojít k odebrání dítěte. OSPOD může správním rozhodnutím uložit rodiči povinnost využít odbornou pomoc.

Sociální služba

- Spolupráce rodiče, dítěte nebo pečující osoby se sociální službou probíhá na jiných principech než spolupráce s OSPOD. Podle zákona o sociálních službách je vždy dobrovolná a probíhá na základě smlouvy mezi poskytovatelem služby a klientem. Výjimkou jsou případy nařízení povinnosti využít odbornou pomoc.

- Sociální služba může všechny zúčastněné doprovázet celým procesem přechodu dítěte do péče příbuzného, a to i v době trvání této péče (vytváření dohod o kontaktu s dítětem, příprava na kontakt, ošetření emocí, podpora rodiče v zajištění si podmínek pro zpětvzetí dítěte do své péče apod.). Pracovníci sociální služby s největší pravděpodobností již s ohroženou rodinou spolupracují (na základě doporučení OSPOD, nebo na základě toho, že rodič sám službu vyhledal) a pravidelně ji navštěvují, mohou být oporou rodiče při případových konferencích a při vytváření plánu ochrany dítěte.

- Není-li rodina v péči sociální služby, může být spolupráce s takovou službou doporučena v rámci naplňování individuálního plánu ochrany dítěte nebo během případové konference, kde je takový plán pomoci rodině a dítěti vytvářen. Cílem je, aby dítě mohlo setrvat v péči rodičů.

Pověřená osoba

- Její role připadá v úvahu v situacích, kdy je příbuzný v postavení osoby pečující (viz výklad základních pojmů v úvodní části příručky).

- Pověřená osoba je povinna pomoci při naplňování práv a povinností osob pečujících vyplývajících ze zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Jde zejména o právo na odbornou pomoc, odlehčovací služby, povinnost zajistit bezplatné vzdělávání pěstounů, podporu v kontaktu s rodičem dítěte atd.
- Pověřená osoba může organizovat i aktivity cíleně zaměřené na příbuzenské pěstouny. Jde nejen o povinné vzdělávání, ale i např. o nabídku prostor pro vzájemné sdílení zkušeností této skupiny pěstounů ve formě svépomocných skupin. Příbuzný zvažující převzít si děti do své péče potřebuje pomoc s tímto rozhodováním. Nejlépe funguje kontakt s někým, kdo už podobnou zkušenost má. Organizace proto může tohoto člověka pozvat na setkání s ostatními příbuzenskými pěstouny, poskytnout mu poradenství či konzultaci, případně zprostředkovat individuální setkání s konkrétním příbuzenským pěstounem (jeho výběr je nutno pečlivě zvážit).

5. Odchod dítěte od rodičů a přijetí do domova příbuzného

Tato kapitola se zabývá dvěma obdobími – okamžikem separace dítěte od rodičů a okamžikem přijetí v domově příbuzné osoby. Mnohé již bylo popsáno v předešlé kapitole, proto se budeme věnovat především zásadám vhodným k dodržení v tak citlivé a náročné situaci.

5.1. Krizová intervence při náhlé separaci

Pokud je jako řešení situace dítěte zvoleno předběžné opatření s okamžitou vykonatelností, lze očekávat vypjaté emoce a reakce. Nejúčinnější je volit techniky komunikace vycházející z principů krizové intervence, na zklidnění „tady a teď“. Tento přístup je na místě i tam, kde je odebrání dítěte připravováno a plánováno, nicméně podle chování rodinných příslušníků je zřejmé, že se nacházejí v krizi. Pokud se podaří zklidnit emoce, mají pak klienti kapacitu při převozu dítěte více spolupracovat. Cílem (a zájmem dítěte) je spolupracující rodič.

Jak pomoci dítěti?

- **Zajistit pocit bezpečí**

U rozhovoru nejsou přítomni další, nepotřební lidé. Dítě ví, s kým mluví. Dítě ví, kde je. Dítě může mít u sebe svou hračku či věc, kterou má rádo. Dítě je fyzicky vzdáleno od zdroje nebezpečí. Dítě ví, co se s ním v nejbližších chvílích bude dít. Pokud je dítě tělesně zraněné, je ošetřeno.

- **Zrcadlit a potvrzovat emoce**
- **Grounding (uzemnění)**

Vyzvěte dítě, aby se posadilo, opřelo, můžete nabídnout dotyk (např. pevný stisk ruky).

(Uhlířová, 2014)

5.2. Techniky krizové intervence

Krizová intervence má 4 fáze pomoci:

- Zklidni sám sebe.
- Rozhlédni se.
- Rozmysli se.
- Reaguj.

Následující komunikační techniky lze využívat jak pro děti, tak pro dospělé (rodiče, příbuzné).

Práce s emocemi

Pracovník dává najevo pochopení, vyjadřuje uznání jeho pocitů. Může kopírovat tělesný postoj klienta (spolu s ním nahlas dýchá, nakloní se stejným směrem atd.), hovoří klidně a volným tempem. Nebagatelizuje klientovy pocity.

a) Zrcadlení/reflektování emocí – jde o pojmenování pocitu druhého člověka, například: „Slyším, že se zlobíte...“, „Vidím, že máte strach...“.

b) Legitimizace emocí – klientovi je dáváno najevo, že má právo na své pocity (je třeba vyvarovat se hodnocení, například neobviňovat rodiče v krizi, že si za to, jak mu teď je, může sám). Lze například použít: „Plakat v takové situaci je normální, plačte, ...“.

Parafráze/rekapitulace

Pracovník zopakuje to, co slyšel od klienta nebo na čem se s ním prozatím domluvil. Slova klienta nejsou komentována ani hodnocena! Například „... tak vy mi říkáte, že...“, „Jestli vám dobře rozumím, tak...“ nebo jednoduše „aha...“, „takže...“. Je vhodné rekapitulovat části hovoru pro zpřehlednění rozhovoru.

Vracení rozhovoru k tématu

Lidé v krizi přeskakují v rozhovoru pod tíhou emocí z jednoho tématu na druhé. Je na místě trpělivost, klient je občas vyzván k návratu k jádru dialogu.

Komentování procesu

V krizi pomáhá pracovník tím, že je pro klienty předvídatelný, „průhledný“ a že rozumí tomu, co se právě děje. Klient pak situaci a vašim krokům lépe rozumí, a tudíž se i instrukcím snáze podřizuje. Pracovník sděluje, co dělá a proč to dělá, kam jde a proč tam jde, co bude následovat. Informace jsou stručné, klient není zahlcen přemírou slov, která stejně v krizovém stavu nedokáže plně vnímat.

Kladení vhodných otázek

Rozhovor je veden otázkami. Zjišťuje se jimi, jak se kdo cítí a co potřebuje. Existují různé druhy otázek (otevřené, uzavřené, cirkulární, sugestivní, alternativní atd.). Důležité je promyslet si, která otázka se v dané situaci hodí, jak ji položit a také aby byla jednoduchá.

(Kudlvasrová, Uhlířová, 2014)

5.3. Přijetí dítěte – sjednání akutního plánu pomoci

Dítě přijíždí k příbuzným často traumatizované – samotným aktem separace, po vypjatých reakcích rodiče nebo deprivované po delší době nevhodné výchovy rodičem. Plánované a připravované umístění k příbuzným traumatizaci zmírňuje. Dítě ví, kam jde, většinou zná domov příbuzného a často spolu mají trvalý vztah.

Okolnosti, za jakých je dítě příbuzným přijato, jsou rozdílné. Lze velmi těžko doporučit jeden univerzální přístup. Jsou děti, které již delší dobu u příbuzného žijí, a oficiální svěření do péče je jen formální záležitostí. Jsou děti, které si samy zabalí své věci a utečou k babičce, protože doma není dobře. V případě umístění dětí na základě předběžného opatření potřebují tyto děti především citlivý a klidný přístup. Nikdo v danou chvíli netuší, co bude dál a zda v péči příbuzných dětí zůstane, jde o období nejistoty.

Jak se chovat po převozu dítěte k příbuzným:

- Zodpovídejte dítěti i příbuznému otázky.
- Plánujte s nimi aktivity na nejbližší dny.
- Ptejte se, co potřebují.
- Domluvte si další nejbližší schůzku.
- Předejte na sebe kontakt.
- Předejte jim kontakty na další pomoc (Linka bezpečí, Linka důvěry, záchranná služba aj.)
- Neslibujte to, co slíbit nemůžete.
- Používejte komunikační techniky krizové intervence podle potřeby.
- Domluvte s nimi možnost blízkého setkání s psychologem nebo psychoterapeutem (v případě, že považujete následnou odbornou pomoc za důležitou).
- Ptejte se, jaké materiální vybavení akutně potřebují (například základní oblečení pro dítě).
- Nezahlcujte přemírou informací a nabídek služeb, o kterých ještě nevíte, zda budou využity (například zatím není jasné, co bude po skončení předběžného opatření).

Jde-li pouze o formální svěření dětí do péče příbuzného, který se již delší dobu stará, můžete nabízet další služby (organizaci pověřenou k uzavírání dohod o výkonu pěstounské péče, nejbližší sociální službu pro ty, kteří nemají status pěstouna atd.). V takových případech nebývá krize akutní, takže rodinní příslušníci, děti i pečující mají kapacitu promyslet a plánovat, co bude dál.

Další setkání/návštěvy pracovníka po umístění dítěte

V případě rychlého umístění dítěte je třeba rodinu pravidelně navštěvovat. Příbuzný si potřebuje s někým ujasnit, zda se bude starat o dítě dlouhodobě a zda podá návrh na svěření dítěte do své péče. Také mu pomůže poradenství ohledně jeho životní změny, jak se má prakticky zachovat. (Například babička přijme svá vnoučata, z nichž jedno je roční. Babička byla dosud v pracovním poměru. Ocení informace, jak naložit s prací, co s rodičovskou dovolenou.) Kromě zmíněných praktických záležitostí je důležitá i emoční podpora. Změna mohla děti vyvést z míry, takže třeba zlobí nebo jsou plačtivé. Můžete s nimi mluvit, zklidnit je a příbuznému vysvětlit důvody takového chování dítěte a poradit vhodný přístup k dítěti.

5.4. Role a náplň práce OSPOD a jednotlivých služeb v době umístění dítěte

OSPOD

- Na výkonu předběžného opatření se podílí pracovník OSPOD a soudní vykonavatel. Jiné služby u tohoto okamžiku většinou nebývají. (I když vše záleží na domluvě, výstupech z případové konference, nabídce služeb v regionu. Přizván může být například pracovník krizového centra nebo klíčový pracovník rodiny ze sociálně aktivizační služby.) Stejně tak setrvání v domácnosti příbuzného po převozu dítěte a zjišťování, co potřebují, je v kompetenci OSPOD. Pracovník OSPOD ze své koordinační pozice může přizvat ke spolupráci vhodnou sociální službu, případně může využít toho, že rodina již doprovázející službu má a její pracovník je na rodinu a dítě navázán, má její důvěru, a pomáhá tak ke snížení obav a stresu.
- OSPOD při této činnosti využívá techniky krizové intervence (viz předchozí kapitolu).
- Pracovník OSPOD je vybaven informacemi ze sociálněprávní oblasti, pomáhá příbuznému zodpovědět vše, co potřebuje a tím, mu usnadňuje rozhodovací proces o dlouhodobosti péče o dítě. Také by měl být pracovník vybaven kontakty na další služby v okolí. Pracovník je přímo či nepřímo (tj. žádá si informace od sociální služby) v častém kontaktu s rodinou a dítětem, mapuje a vyhodnocuje situaci dítěte a plánuje kroky k jejímu zlepšení.

Sociální služba

- Pracovník sociální služby může být vnímán více coby neutrální osoba nežli pracovník OSPOD. Klientům může být poskytováno poradenství ve složité životní situaci, krizová intervence, asistence. Protože je dítě zařazeno do systému péče o ohrožené děti, je možné, že organizace rodině s dítětem pomáhala již před separací, takže může navázat na již započatou spolupráci.
- Pracovník sociální služby poskytuje příbuznému bezpečný prostor pro reflexi situace, zvládnutí emocí a plánování dalších kroků. Sociální služba pracuje na bázi sjednané zakázky podle potřeb a zdrojů klienta, takže její pomoc příbuznému bude definována právě jím samotným.

Pověřená osoba

- Potřeby příbuzného těsně po přijetí dítěte jsou jiné než u pěstounů starajících se o děti delší dobu. Je vhodné sestavit plán průběhu pěstounské péče odpovídající těmto individuálním potřebám. Podpora spočívá zejména v krizové intervenci, poradenství a psychoterapii (dětem, příbuzným) a vhodnému doporučení/pomoci při styku s biologickými rodiči.
- Stejně jako sociální služba nebývá většinou přítomna samotnému odebrání dětí. Podporuje pak příbuzného pečovatele, aby jeho výchova přijatých dětí byla bezpečná a užitečná. Při realizaci dohody o výkonu pěstounské péče je třeba dávat si pozor na unáhlenost tlaku na plnění zákonných povinností (např. dalšího vzdělávání). Je důležité klienty o této povinnosti informovat, ale většina z nich se po svěřením dítěte ocitá v krizi. Řeší životní změnu, rozhodnutí pomoci vnoučeti a omezení pomoci vlastnímu dítěti (tedy rodiči onoho vnoučete), někdy se cítí oběťmi situace. Nemají pak kapacitu přemýšlet o aktivitách, jako je vzdělávání, nehledě na to, že si nedokáží představit, co to vlastně znamená. Těsně po oficiálním svěřením je na místě trpělivost a vytvoření prostoru pro naplnění jejich potřeb a potřeb čerstvě přijatého dítěte. V období po přijetí je vhodné zaměřit se více na psychologickou nebo psychoterapeutickou pomoc, nabídnout účast na příbuzenských skupinách na bázi sdílení atd. Nabídka vzdělávání přichází až po stabilizaci situace.

Další služby

- Nabídka dalších služeb záleží na regionu a jeho možnostech. Nemusí být dostupné přímo sociální služby, ale např. vlídný psychiatr, praktický lékař, vedoucí volnočasové aktivity dítěte. Tyto možnosti je dobré mít zmapovány již ve fázi vyhodnocení situace dítěte a rodiny a věnovat se jim na případových konferencích. Například informovaná třídní učitelka může právě dítě podpořit během celého procesu odebrání až po umístění (informuje učitele ostatních předmětů, nevystaví dítě ve škole zbytečnému stresu), dále praktický lékař sledující zdravotní i psychický stav babičky může navrhnout intervenci a v neposlední řadě dítě ocení chápavého trenéra fotbalu, se kterým si rozumí.

6. Péče o rodinu po umístění dítěte

6.1. Sjednání zakázky spolupráce s příbuzenskou rodinou

Díky novele zákona o sociálně-právní ochraně dětí z roku 2012 získali pečující příbuzní nárok na podpůrné a odborné služby. To platí v případě, kdy mají postavení osoby pečující a je s nimi uzavírána dohoda o výkonu pěstounské péče. V ostatních případech mohou pečující příbuzní využít pomoci sociální služby. Pro oba tyto typy spolupráce (zakázky) platí některé společné zásady.

„Zakázka vymezuje oblast spolupráce a cíl spolupráce“ (Úlehla, 2004). Zakázka vychází z přání klienta, co chce změnit a s čím chce pomoci, a z pracovníkových možností (nejen osobnostních, ale daných náplní práce jeho pracoviště, vnitřními předpisy). Je běžné, že příbuzní coby klienti vlastně nevědí, co mohou chtít, a často také mají „mylné představy o možnostech pracovníka“. Je tedy na pracovníkovi, aby klientovi rozhovorem pomohl se zmapováním jeho potřeb, otevíral možnosti. Moderní sociální práce vychází z předpokladu, že klient snáz dosahuje cíl, jenž si sám vytyčil a na jehož volbě se podílel. Takové dojednávání zakázky je respektující a ponechává klientovi jeho kompetence rozhodovat o svém životě. Inspirací může být Bílá kniha v sociálních službách (2003): „Posláním sociálních služeb je pomoci lidem udržet si nebo znovu nabýt své místo v komunitě, ve většinové společnosti, ve svém přirozeném společenství. Lidé jsou ve středu tohoto systému. Systém by se měl přizpůsobit, aby lidem vyhovoval, a ne naopak – lidé by se neměli přizpůsobovat, aby vyhovovali systému.“ Klienti jsou přizýváni řešit svou situaci, přizývání spoluvytvářet přístup pracoviště k nim, být zahrnuti do procesu pomoci jako aktivní činitelé. Doporučujeme vytvářet dvojí zakázku na základě principu „pomoci a kompenzace“ (viz další podkapitola), který volně vychází z „modelu kontrola – pomoc“ v sociální práci.

6.2. První zakázka – na základě principu pomoci

Příbuzný sděluje své potřeby, které mu doprovázející pracovník pomáhá naplňovat. Nejčastěji se jedná o pomoc s řešením obtížné finanční situace po přijetí dětí (poskytujeme tedy poradenství, doprovázíme ho vyplňováním formulářů žádostí o dávky, nabízíme finanční podporu z nadací

a další materiální pomoc), někdy příbuzný signalizuje špatnou psychickou kondici a říká si o podpůrné rozhovory, v jiných případech si žádá rady, jak na děti. Cíle a zakázky se v průběhu spolupráce mohou měnit, redefinovat. Protože mnoho pečujících osob dříve nevyužívalo žádné služby, nemají ani zkušenost, co mohou od pracovníků chtít a očekávat. Je na místě shovívavost k odpovědím typu: „nevím“, „nic nepotřebujeme“. Je třeba otvírat možnosti, nabízet a pro setrvání v principu pomoci, nechávat z této nabídky vybrat. Vše je věcí profesionality pracovníka, kdy nenabízí pouze typy služeb (obecně vzdělávání, poradenství, doučování aj.), ale umí se díky dobře vedenému rozhovoru s příbuzným dostat k jeho potřebám, takže dává na výběr hlubší a konkrétnější nabídku (například úleva pomocí rozhovoru, pomoc s rozhodováním o budoucnosti, poradenství ohledně dětí na konkrétní situace, zmapování finančních zdrojů atd.).

Je-li sjednána zakázka na bázi pomoci, příbuzní bývají vděční. Byla to totiž pomoc chtěná a z jejich strany nevyžádaná. Prostřednictvím naplnění takových chtěných zakázek a cílů získávají pečující osoby větší důvěru v pracovníka a jeho organizaci, mají subjektivní pocit podpory a jsou posléze více motivováni ke spolupráci (i nakonec k případnému povinnému vzdělávání).

6.3. Druhá zakázka – na základě principu kompenzace

U příbuzných – prarodičů – dochází někdy v důsledku pokročilého věku, dramatické rodinné historie a někdy i v důsledku selhávání jejich péče k situacím, kdy je nutno tyto nedostatky kompenzovat. Druhá zakázka je více potřebou pracovníků (modus kontroly), kdy je nutné nahradit nedostatek vhodné péče o dítě jinou formou.

Příklad 1: Prarodič kvůli pokročilému věku a nemocem již s dítětem nemůže trávit volný čas kreativně. Zvládá dítěti uvařit, vyslat ho do školy, možná i se s ním doma učit, udržovat vzájemný vztah. Dítě je však osamoceno, nudí se. Prarodičova péče pak bude doplněna volnočasovým klubem pro dítě, návštěvami nízkoprahového zařízení, kroužkem, v případě možnosti organizace i doprovodem dítěte za volnočasovou aktivitou.

Příklad 2: Prarodič je nižších rozumových schopností, sám nikdy neměl možnost zažít zpevnění školních návyků (příprava do školy, učení se atd.) a má dítěti pomáhat se školními výsledky. Jediné, co dokáže, je zptat se, zda má dítě úkoly ze školy, a instruovat ho, aby si je šlo udělat. Neumí ho ale v učení podpořit, dohlédnout, když má dítě malou vůli, leccos vysvětlit. Jeho péči pak doplníme doučováním (v domácnosti či v místě organizace) a vyšší kontrolou dítěte v dosahování školních výsledků a plnění školních povinností.

Tento typ zakázky vychází ze zmapování situace sociálním pracovníkem, kdy kritériem vyhodnocení je právě stav dítěte. Zakázka vychází z potřeb dítěte, nikoliv z potřeb příbuzného. Je zjištěno, že v nové rodině něco nefunguje a ovlivňuje to dítě, anebo si samo dítě žádá pomoc či změnu. U starších dětí je vhodné s nimi sjednat zakázku. Cílem je, aby ony byly aktivními činiteli změny. Existují však záležitosti, které neovlivní, a je tedy nutné sjednat druhou zakázku i s pěstounem. Dítě je ale vždy (přiměřeně svému věku) partnerem.

Sjednání takové zakázky je náročné, protože je poukazováno na slabiny příbuzného. Ne všichni jsou si vědomi svých nedostatků.

- Nejprve je třeba příbuzným citlivě sdělit, co dítě potřebuje jinak a proč. Je vhodné držet se více popisu potřeb dítěte, popisu jeho stavu a prožívání než popisu nedokonalostí příbuzného.
- Je třeba nezapomínat na sdělování pravdivých a důvěryhodných ocenění příbuzného pečovatele. Lépe se jim pak přijímá fakt, že je třeba ještě něco zlepšit nebo změnit, resp. že jim svěřené dítě potřebuje uspokojit ještě další potřeby. Ocenění však není alibistickým nástrojem pro sdělení kritiky, mělo by mít ve spolupráci vždy místo. Je-li konkrétní a reálné (není vhodné používat superlativy), pak posiluje výchovné kompetence příbuzného a smysluplnost jeho životního rozhodnutí.

Vzhledem k tomu, že se vychází z modelu sociální práce „kontrola – pomoc“, jedná se spíše o kontrolní mechanismus při sjednávání druhé kompenzační zakázky. Jde vlastně o to, že problémy a nedostatky jsou zjišťovány z vnějšku, po příbuzném pečovateli je žádáno, aby na ně reagoval, jsou navrhovány způsoby řešení. Druhá zakázka je definována sociálním pracovníkem, vychází z potřeby dítěte ochránit. Příbuzným se někdy na těchto zakázkách nechce spolupracovat.

Ať je sjednáván jakýkoliv druh zakázky nebo i obě dvě paralelně, vždy je třeba vycházet ze zdrojů dané rodiny (ptát se na ně a posilovat je), jejich zkušeností vyřešit obtížné situace a dosavadních kompetencí. Pro lepší spolupráci příbuzných na druhé zakázce a také na povinnostech plynoucích z dohody o výkonu pěstounské péče se vyplácí snažit se i o zakázku první, plynoucí z jejich přání.

6.4. Dohoda o kontaktu dítěte s biologickými rodiči a stanovení pravidel

Na počátku pobytu dítěte u příbuzného je vhodné domluvit formu kontaktu s rodiči. Jde o prevenci případných komplikací a vyhocených situací. Je důležité upozornit, že nikoho nelze k sestavení dohody nutit. Tuto pravomoc nemá ani OSPOD. Podmínky styku dítěte s rodičem může upravit či omezit pouze soud. Nástrojí se tak stává respektující domluva oběma stranám (příbuznému a rodiči) o tom, jak a v čem jim sjednání dohody může pomoci a jaký efekt má taková dohoda pro dítě. Když se nám podaří motivovat příbuzné i rodiče nejlépe k písemné dohodě, tlumí se tím emoce, řeší se případná nedorozumění. Je zjištěno, že čím dříve se pokračuje v posilování vztahu rodič–dítě, tím je vyšší šance dítěte na jeho návrat, protože rodič má stále před sebou motivaci (tj. dítě) ke zlepšení svého života. Je-li odloučení dítěte a rodiče dlouhodobé (na delší vzdálenost), vyhasíná v rodiči motivace ke změně. I pokud je možnost návratu dítěte do rodiny téměř nebo zcela vyloučena, je důležité zachovat dítěti stálost vztahů, tj. kontakt s jeho rodiči, a tyto kontakty vhodně podporovat.

Kontakt dítěte s vlastními rodiči je v rámci příbuzenské péče snazší po praktické stránce (jsou k dispozici kontaktní údaje, jména, často i místo pobytu rodiče), ale často těžší po stránce prožitkové. V rámci širší rodiny došlo k mnoha konfliktům, zraněním, bezmoci, je tedy pochopitelné, že vzájemné setkávání se příbuzných, dítěte a vlastního rodiče bude emočně náročné.

Byť se jedná o příbuzné, je vhodné zprostředkovat písemnou dohodu o kontaktu rodiče s dítětem. Příbuzní mají často pocit, že „si to musí vyřešit sami, protože jsou rodina“. Ale právě proto, že jsou rodina, bývá takové řešení a dojednávání bez zprostředkovatele velmi emočně náročné, provázené hádkami. Někdy vede jen k dalším zklamáním z rodiče jak na straně dítěte, tak na straně příbuzného. Proto je role doprovázející organizace klíčová. Podporuje vytvoření dohody, ošetřuje emoce, dává

reálnou zpětnou vazbu, podporuje dodržování dohody a v případě nedodržení situaci řeší. Někdy dohodu poruší i sám příbuzný, protože mu je najednou rodiče líto. Umožní mu kontakt i mimo daná pravidla. (Například je dojednán půlden jednou za 14 dní na místním hřišti s tím, že babička pečující o vnuče své dceři pomáhá si s dítětem hrát a kontroluje bezpečné chování ze strany matky. Nějakou dobu kontakt probíhá podle pravidel, občas se matka bez omluvy neobjeví a najednou po 2 měsících zavoní večer na dveře babičky. Pláče, že ji vyhodil současný druh a že je bez peněz. Babičky je dcery líto, přede dveřmi ji nenechá, poskytnete jí azyl – jídlo, peníze, ošetření, střechu nad hlavou. Dítě se tedy s matkou najednou vídá každý den.)

Snaha o písemnou formu dohody je na místě, nicméně současně shovívavost k tomu, že se velmi těžce vytváří dohoda o kontaktu, když jednou z největších proměnných jsou vzájemné nedořešené mezilidské vztahy. Dohoda se bude měnit a bude střídána obdobími jejího dodržování a obdobími s nelyžovatelnými reakcemi všech zúčastněných. V některých případech s motivovanými klienty se povedlo nejprve vyjasnit vztahy rodinnou terapií (mezi příbuzným a rodičem) a teprve posléze sjednávat dohodu o kontaktu.

6.5. Vzdělávání příbuzenských pěstounů

Většina organizací pověřených k uzavírání dohod o výkonu pěstounské péče naráží na malou motivaci příbuzenských pěstounů se vzdělávat. Argumentují často zkušenostmi ve výchově a malé potřebě něco změnit, objevují se výtky vůči nově nastavenému systému po novele zákona o sociálně-právní ochraně dětí. („*Obětovala jsem se vnučatům, nikdo mi nepomohl, ale najednou mi nakládají a dávají povinnosti... Mohou být rádi, že jsem si děti vzala, taky mohly skončit v děčáku...*“)

Ne vždy jde o nízkou ochotu, někdy je důvodem horší zdravotní stav příbuzného (nejčastěji prarodiče) nebo dalšího člena rodiny (například babička se kromě vnučete stará i o staršího člena rodiny s demencí), také komplikace s dopravou na místo semináře. Pečující dále nemusí disponovat možnostmi hlídání dětí širším příbuzenstvím a je pro něj náročné den zorganizovat tak, aby dorazil za vzděláním, ponechal děti v bezpečné péči jiné osoby, postaral se o vlastní zdravotní neuhy i svého partnera, zajistil dopravu atd.

Dalším důvodem bývá také ostych a strach z neznámého. Většina z pečujících příbuzných zná klasický model školského vzdělávání a neumí si představit, že jim organizace nabízí něco jiného. Mají strach, koho tam potkají, zda nebudou vypadat hloupě nebo že se jich něco citově dotkne (mnoho babiček pláče už jen při samotném představování se v rámci úvodního kolečka semináře a svěřuje svůj životní příběh). Jsou konfrontováni se skutečností, že nejsou standardní rodina, někdy je za nimi i dramatický rodinný příběh minulosti, na který se snaží zapomenout. Setkáváním se s dalšími pěstouny (příbuzenskými i nepříbuzenskými) a otevíráním důležitých témat náhradní rodinné péče se jim vše neustále oživuje.

Na základě zmíněných důvodů je třeba nabízet vzdělávání příbuzným velmi citlivě. Nestačí jen formální pozvánka (telefonicky, letáčkem, e-mailem) na vzdělávací akci nesoucí název tématu semináře. Je vhodné s příbuznými probrat, co se tam bude dít, jak to obvykle probíhá (znáte-li lektorův styl), k čemu jim může být účast užitečná a jací lidé takový kurz navštěvují. Někteří potřebují slyšet, že jim tam nikdo nic nebude vyčítat. Pokud se podaří, že jejich první návštěva vzdělávací akce je jim vnímána pozitivně, v nejlepší případě se seznámili s jinými podobnými pěstouny, bylo s nimi jednáno s respektem a bez nátlaku, ve většině případů se na semináře začnou vracet. Časem si i osvojí jiný způsob vzdělávání, než jaký je v klasické škole, zvyknou si a mnozí začnou být aktivní. I přes tyto pozitivní změny musí pracovníci nadále zůstat velmi opatrní a citliví. Klíčový je výběr kvalitních lektorů. Setkání s lektorem, který si umí poradit se skupinou příbuzenských pěstounů a ještě v nich vzbudit zájem o téma či spolupráci, je nedílnou součástí další motivace přijmout pravidelné vzdělávání za součást svého pěstounství, ne jen jako povinnost. Při výběru lektora je vhodné se zaměřit jak na téma semináře, tak na zkušenosti se skupinou a také způsob samotné výuky.

Právní úprava umožňuje i jiné formy vzdělávání než účast na klasických seminářích. Osobní kontakt pečujícího příbuzného s dalšími osobami v obdobné situaci, který může proběhnout právě během skupinové vzdělávací akce, může přinést nové podněty a poznatky. O významu sdílení osobního příběhu s jinými lidmi již bylo pojednáno.

6.6. Vhodné služby a formy vzdělávání

Následující přehled nabízí různé typy vzdělávání a dalších služeb. Slouží jako inspirace. Rozhodně je vhodné jednotlivé typy kombinovat.

Služba/činnost	Konkrétní doporučení a informace
Terénní služba – návštěvy v domácnosti	<ul style="list-style-type: none"> • Dle standardů organizace • Dbát na bezpečnost • Delší doba k získání důvěry
Vzdělávání v homogenní skupině příbuzných	<ul style="list-style-type: none"> • Maximální délka 3 hodiny • Káva, drobné občerstvení • Důvěryhodný lektor • Vlídlost • Jednoduchá struktura setkání
Vzdělávání v kombinované skupině	<ul style="list-style-type: none"> • Příležitost porovnání své péče • Inspirace jinými pěstouny • Zvýšení motivace díky pozitivnímu přístupu jiných pěstounů • Kvůli ostychu brzdí své reakce • 1 setkání maximálně 3–6 hodin, možnost víkendové vzdělávací akce kombinované s volným časem a možností vlastního tempa pečujícího
Svépomocná/rozvojová homogenní skupina příbuzných (klub)	<ul style="list-style-type: none"> • Příležitost sdílet, radit druhým a přijmout cizí rady, vyřešit potíže, kterou zrovna pečující má • Vše další viz „vzdělávání v homogenní skupině“ • Nároky na lektora, aby byl připraven na všechna možná témata a něco o nich věděl, nebo alespoň věděl, kam se obrátit pro radu.
Rodinná terapie	<ul style="list-style-type: none"> • Pomáhá zklidnit vztahy (mezi dětmi a pečujícími osobami, ale někdy i mezi pečujícími a biologickým rodičem dítěte) • Zkušený terapeut (vlastní nebo poradna pro rodinu)
Individuální terapie a psychologické poradenství	<ul style="list-style-type: none"> • Zkušený terapeut nebo psycholog podle tématu, které klient řeší • Klient (dítě/příbuzný) má možnost měnit pod taktovkou potíže ve zvládání a dělat změny k lepšímu
Odlehčovací péče	<ul style="list-style-type: none"> • Hlídní dětí v době vzdělávání • Hlídní dětí v případě potřeby (návštěvy úřadu, lékaře atd.) • Respitní pobyt dítěte mimo rodinu a odpočinek příbuzného • Aktivizace širšího příbuzenstva v pomoci příbuznému (aby v rodině nedělal všechno, ale i ostatní členové měli své role a povinnosti)
Doučování dětí	<ul style="list-style-type: none"> • Dobrovolníky nebo placenými osobami • Podle možností organizace – v domově dítěte nebo v místě organizace

Služba/činnost	Konkrétní doporučení a informace
Odborné sociální poradenství (ambulantně v místě organizace)	<ul style="list-style-type: none"> • Motivace klientů – pečujících, aby se naučili pro radu a pomoc aktivně chodit • Zvyšuje kompetentnost klientů definovat své potřeby změny • Větší komfort pro pracovníky • Větší bezpečnost • Klienti oceňují informace o finanční podpoře a pomoci v právních záležitostech
Volnočasové aktivity pro děti (víkendy, tábory, kroužky)	<ul style="list-style-type: none"> • Možnost jako odlehčovací péče • Dle nabídky organizace • Dá se nabídnout i odborný terapeutický program (například pravidelná skupina dospívajících v péči prarodičů – rozvoj komunikace, vztahů apod.)
Asistence při setkáních dětí s biologickými rodiči/širším příbuzenstvem	<ul style="list-style-type: none"> • Příprava rodiče, pečujících příbuzných i dítěte na setkání/vyhodnocení po setkání, ošetření • Pomoc s definováním pravidel a dohody mezi oběma stranami • Asistence při kontaktu • Pomoc se zprostředkováním kontaktu • Zkušený asistent, nejlépe terapeut, který může asistenci dle potřeby změnit v rodinnou terapii

7. Kontakt a vztahy s biologickou rodinou dítěte

Proces tvorby dohody o kontaktu byl popsán v kapitole 6.4. Dozvěděli jsme se tak o komplikacích, které s sebou přináší fakt, že biologický rodič a příbuzný mají rodinný vztah, vzájemná zranění, konflikty apod. Na jednu stranu se kontakt organizuje lépe (většinou nemusíme vyhledávat informace o rodiči), na druhou stranu je lidsky náročnější a neustále se mění.

Není úkolem této příručky vytvořit obecnou metodiku kontaktu s biologickým rodičem, přesto je vhodné sjednotit pojmy a postup, který budeme používat s přihlédnutím na specifickou skupinu příbuzenské náhradní rodinné péče.

7.1. Předpoklady vhodného kontaktu

Základní východiska dobře sjednaného kontaktu:

- Realizace kontaktu má svého koordinátora. Berme v úvahu, že existují různá pracoviště s různými přístupy a metodikami. Je nutné, aby někdo proces sjednocoval, sledoval přípravy, průběh i vyhodnocení, byl k ruce s informacemi. O to víc je třeba koordinátora, když z důvodu odlišného a vzdáleného bydliště biologického rodiče s ním pracuje jiná organizace nežli s náhradní rodinou.
- Existuje dohoda o kontaktu (nejlépe písemná). Příbuzný a rodič měli příležitost se před kontaktem s dítětem potkat a vyjasnit si své obavy, potřeby a řešit to, co nemá slyšet dítě (například jejich vzájemný dlouho-trvající konflikt).
- Vlastní rodič dítěte je připravován na kontakt pracovníkem (ventilace emocí, poučení o vhodném chování, informování o průběhu, plánování programu).
- Dítě je připravováno na kontakt (ventilace emocí, příprava otázek a programu/her, informování o průběhu a o tom, co dělat, když se mu kontakt nebude líbit).

- Příbuzný je připravován na kontakt. (Obdobně jako u biologického rodiče a dítěte, přibývá delší péče pracovníka nad vyjasněním si vztahu příbuzného k rodiči dítěte a oddělení vzájemných zranění od práva dítěte na styk se svým rodičem. V případě potřeby nabízíme příbuznému i psychoterapii.)
- Realizace kontaktu se děje po předchozí domluvě (pravidla, role, chování, trvání aj.). Z domluvy může vyplývat, zda je kontakt za asistence či bez asistence pracovníka.
- Pracovník podněcuje pravidelné vyhodnocování proběhlých kontaktů a podle potřeby se zúčastněnými domlouvá změny.
- Pracovník zjišťuje názor dítěte na kontakt, jeho přání, jeho stav a to je pro něj zásadní kritérium pro rozhodování o doporučených změnách kontaktu.
- Účastníci potenciálního či již probíhajícího kontaktu jsou cíleně motivováni k ujednání dohody dřív, než začnou podávat návrhy k soudu na úpravu styku. Rozhodnutí soudce by mělo být až řešením krizové situace, kdy předešlé pokusy se domluvit ztroskotaly. Soudní rozhodnutí není flexibilní a často ho nelze ani na základě zjištění potřebných změn v kontaktu nebo změny názoru dítěte. Je-li styk s rodičem pro dítě ohrožující a soudní rozhodnutí se jasně vyslovilo pro kontakt, jedinou ochranou může být podání návrhu na předběžné opatření.

7.2. Specifika kontaktu v rámci příbuzenské péče

Kontakt se často děje v domácnosti příbuzného nebo samotného rodiče. Styk v neutrálním prostředí nelze „nařídít“, i když jsou případy příbuzenské péče, kde to vhodné je. Vše je ale věcí dohody. Je nutno počítat s tím, že dochází k občasnému porušování domluvených pravidel kontaktu a třeba i setkávání mimo domov příbuzného – například příbuzný rodič pomůže v kritické situaci a poskytne mu azyl, nebo mu dá další životní šanci. Inspirativní pravidla se mohou týkat stanovení dnů a času, který rodič s dětmi může strávit, ne/přítomnosti pečovatele při takových setkáních, finančních příspěvků na děti (např. podíl na placení zájmového kroužku dítěte), pravidel telefonování (např. doby rozhovoru, rodič smí s dítětem mluvit jenom prostřednictvím pečovatelova telefonu), pravomoci kontrolovat, jak setkání proběhlo atd.

Příbuzní a rodiče dětí mají mezi sebou mnoho nedořešených témat, emoce a spory. Někdy pak více a urputně příbuzný brání styku mezi dítětem a rodičem, než jak bychom to například čekali u klasických pěstounů, kde se objevuje téma rodičovské konkurence. Aby probíhal kontakt pro dítě bezpečně, je důležitá podpora ze strany příbuzného. Aby dítěti takovou pomoc poskytl, musí ujít cestu přijetí myšlenky, že dítě svého rodiče chce vidět a že k němu má jiný vztah než on sám. Tato cesta může trvat delší čas a zde je také místo pracovníků příbuzné procesem doprovázet.

Příbuzní jsou často atakováni ze strany rodiče výčitkami, protože jsou dostupní (osobně i znalostí kontaktních údajů). Nalezneme tak SMS typu „ukradlas mi děti“ apod. Bojují pak s pocitem nespravedlnosti: „rodiči přeci pomáhají tím, že se postarali o jeho dítě, obětovali mu čas, svou práci, své vztahy a ještě jim to je rodičem vyčítáno“. Příbuzní pak potřebují pevnou oporu od pracovníků, potřebují vyslechnout, mít možnost tuto nespravedlnost ventilovat a zároveň jí neovlivňovat děti.

Přes většinu sporů mezi příbuzným a rodičem se většinou děje tzv. mentální kontakt. Existují fotografie, rodinné historky, vyprávění o rodiči coby dítěti, podoba. I když spolu dospělí nekomunikují, většinou dokáží s dětmi mluvit o té minulosti, která byla ještě přijatelná. Dítě pak má příležitost přemýšlet o svém původu, ptát se, cítit se součástí rodiny, mít o rodiči představu. V mentálním kontaktu příbuzné podporujeme.

Nedílnou součástí kontaktu je i pozitivní vyjadřování o rodiči před dítětem. U příbuzenské péče tomu tak nemusí být vždy, protože způsob vyjadřování ovlivňují vzájemné vztahy. Podněcujeme tedy příbuzné, aby o rodičích mluvili a aby se snažili najít alespoň neutrální přístup. Pečovatelé si někdy mylně myslí, že když děti o rodičích mlčí, že na ně zapomněly anebo už celou záležitost separace neřeší. Opak je pravdou. I mlčící děti mají mnoho myšlenek, fantazií, přání a vzpomínek. Přemýšlí o tom, proč nežijí s vlastními rodiči (někdy i sourozenci) a o svém vztahu k nim. Některé věci prostě nejde z hlavy vymazat. Je pravdou, že děti chtějí žít přítomností a nechťejí se neustále trápit, takže mnoho myšlenek ohledně původní rodiny odkládají někam do zákoutí své duše. Důležité je nabízet jim bezpečný prostor pro rozhovory o rodiči. Pokud je příbuzný právě tím důvěrníkem, tím je situace snazší. Každopádně je třeba vést pečovatele k uvědomění si důležitosti tohoto tématu pro samotné dítě. Bezpečný prostor pro komunikaci o původní rodině je možno nabízet v rámci sociální práce.

7.3. Podíl na výchově dítěte biologickým rodičem při společném soužití

Výjimečně se mohou vyskytnout domácnosti, kde spolu žije pečující příbuzný, dítě a i jeho vlastní rodič, například tehdy, je-li rodič vážně nemocen, jedná se o nezletilého rodiče atd. Někdy jde o trvalé soužití, někdy o soužití občasné (například po návratu rodiče z vězení). V takovém případě je důležité pomoci s nastavením rolí. Především může mít dítě zmatek v tom, kdo je kdo, koho má poslouchat, zda a ke komu se například může přitulit. Je přítomno různé kvality vztahu mezi příbuzným a rodičem. Je svědkem jak poskytnuté pomoci jeho rodiči, tak i někdy drsným hádkám, někdy i fyzickému násilí mezi nimi. Pečující příbuzný často cítí, že toho má na sobě naloženo mnoho, a o to víc vnímá selhávání rodiče v domluvených činnostech (podíl na chodu domácnosti, finanční příspěvek, slíbená pomoc s dítětem třeba ohledně školy aj.).

V rámci sociálně-právní ochrany dětí může nastat také situace, kdy je výše zmíněné společné soužití pro dítě vysoce traumatizující (například rodič se vrací v podnapilém stavu, fyzicky napadá prarodiče dětí, ti se neumí bránit a nechají ubližovat sobě i dítěti, nemají sílu odepřít pomoc rodiči dítěte, takže v takové atmosféře neustále žijí). V takovém případě je na místě informovat o vyhodnocení situace nejbližší orgán sociálně-právní ochrany, společně domluvit případovou konferenci a se zúčastněnými sjednat plán pomoci či změny. Příbuzný je doprovázen procesem rozhodování, komu vlastně chce pomoci.

7.4. Role a náplň práce jednotlivých služeb a OSPOD při kontaktu dítěte s rodiči

OSPOD

- Pomáhá sjednávat dohodu o kontaktu nebo při opakovaných potížích sepisovat návrh na úpravu styku. Pracoviště by mělo být informováno o tom, zda je kontakt realizován a jak vyhovuje dítěti. V případě, že pracoviště OSPOD má s příbuzným uzavřenu dohodu o výkonu pěstounské péče, měl by pracovník s kontaktem pomáhat hlouběji, stejně jako je tomu u klíčových pracovníků pověřených osob (tedy zastávat koordinační roli, asistenční, připravovat či vyhodnocovat – vše podle domluvy s rodinou a dalšími zainteresovanými subjekty).

- OSPOD také zjišťuje, jak probíhá soužití příbuzenské rodiny s dítětem a jeho vlastním rodičem.

Sociální služba

- Nejčastěji pracuje s biologickým rodičem, doprovází ho ve vhodném kontaktu s jeho dítětem, spolupracuje s koordinátorem celého procesu. Pokud příbuzenská náhradní rodina není pěstounskou péčí (osobní péčí poručníka) na základě dohody o výkonu pěstounské péče, právě sociální služba může nahradit tuto chybějící podporu. Zakázka samozřejmě vychází z toho, kdo je klientem služby a čím potřeby se naplňují.

Pověřená osoba

- Z titulu naplňování dohody o výkonu pěstounské péče poskytují pracovníci služby asistovaného kontaktu, koordinace procesu, mediaci dohody, přípravy náhradní rodiny na kontakt (pokud jim to dovolují vnitřní postupy, tak i přípravy biologického rodiče), proběhlé kontakty vyhodnocují, informují OSPOD. Doprovází příbuzného procesem zrání přijetí faktu, že dítě má s rodičem jiný vztah než on sám, pomáhá mu s dětmi o důvodu umístění a o rodiči citlivě mluvit, poskytuje poradenství tam, kde je dojednaný styk bez asistence. Je užitečné, pokud může pracoviště nabídnout psychologa nebo psychoterapeuta.

8. Specifika postavení příbuzného, který nemá status osoby pečující

Všechna témata sepsaná v této metodice se týkají i skupiny příbuzných, jimž je dítě svěřeno do péče bez statusu pěstounství. Oni i děti řeší tytéž obtíže jako v rámci příbuzenské pěstounské péče, prožívají podobné situace. Tato skupina nám však vypadává z podpůrných služeb. Neuzavírají dohodu o výkonu své péče, tudíž jim z ní neplynou ani povinnosti, ani výhody. Zda vyhledají jakoukoliv pomoc, je jen na nich. Často ani netuší, jaké služby by mohli vyhledat. Zůstávají tak se svými potížemi sami. Zde je prostor pro práci OSPOD, v jejichž evidenci se taková rodina nachází. Doporučujeme důslednou a pravidelnou kontrolu a informovanost o všech službách, které by rodina mohla využít. Jak již bylo uvedeno, existuje riziko zatajování důležitých informací, a tudíž riziko, že si nevědomě ohrožíme pro dítě. Jakou pomoc mohou tyto náhradní rodiny dostat?

Nejvíce potřeb mohou pokrýt právě registrované sociální služby, které mají ve své náplni práci s ohroženými rodinami. Zakázku o pomoci si pak sjednají podle potřeb samotné rodiny. Druhou možností je dnes rozšiřující se nabídka organizací pečujících o pěstouny, které si všimly absence služeb pro tyto náhradní rodiny. Některé proto již požádaly o finanční podporu státu i jiných donorů, aby mohly obdobné služby nabízet též i příbuzným pečujícím bez statusu osoby pečující. Užívání nabízené podpory je však nevyhmatelné, dobrovolné, není možné rodinu nutit.

Poslední možností, i když více represivní, je využití nástroje správního rozhodnutí o povinnosti využít odborné služby, které vydá příslušný OSPOD. A to v případě, pokud vyhodnotí, že bez odborné pomoci se dítěti v rodině dařit nebude.

9. Seznam literatury a právních předpisů

Bílá kniha v sociálních službách. 2003. Konzultační dokument. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. [online]. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/736/bila_kniha.pdf

Kudlvasrová, K., Uhlířová, V. 2013. **Základy krizové intervence pro sociální pracovníky.** Nový Bor: Velký vůz Sever.

Placement of Children with Relatives. 2013, Child Welfare Information Gateway. [online]. Dostupné z https://www.childwelfare.gov/systemwide/laws_policies/statutes/placement.cfm

Remedium. 2009. **Výcvik Základy krizové intervence, úvodní setkání – osobní písemné poznámky účastníků výcviku.** Praha.

Uhlířová, V. 2014. **Přechod dítěte z rodiny do alternativní péče.** Nový Bor: Velký vůz Sever.

Uhlířová, V. 2014. **Kontakt dítěte v náhradní rodinné péči s biologickou rodinou.** Nový Bor: Velký vůz Sever.

Uhlířová, V. a kol. 2010. **Dítě ve výchově příbuzných.** Říčany: Rozum a Cit.

Uhlířová, V. 2012. **Vztahový labyrint v náhradní rodině.** Říčany: Rozum a Cit.

Úlehla, I. 2007. **Umění pomáhat.** Praha: Slon.

Vodáčková, D. a kol. 2002. **Krizová intervence.** Praha: Portál.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů

O Nadačním fondu J&T

Nadační fond J&T se intenzivně věnuje **podpoře a pomoci ohroženým a náhradním rodinám** již od svého založení v roce 2004. Právě pomoc v nouzi a podpora náhradní rodinné péče jsou hlavními prioritami nadačního fondu. Vedle této podpory se Nadační fond J&T věnuje i dalším **aktivitám sociálního charakteru** v různých oblastech pomoci, jako je např. pomoc osobám nemocným a s handicapem, hospicová péče, modernizace nemocnic nebo podpora zvířecích útulků. Nadační fond se také aktivně zasazuje o **kultivaci třetího sektoru**, a to prostřednictvím podpory v oblasti Osvěta a vzdělávání. Jen v České republice rozdělí Nadační fond J&T ročně okolo 30 mil. korun, a to jak fyzickým osobám (jednotlivým žadatelům), tak osobám právnickým (neziskovým organizacím).

Mimo to realizuje nadační fond několik vlastních projektů určených jak široké, tak odborné veřejnosti. Většina z nich je zaměřena na pomoc ohroženým dětem prostřednictvím včasné, cílené a odborné podpory ohrožených rodin a také na rozvoj pěstounské péče.

Projekty Nadačního fondu J&T

Kampaň „Hledáme rodiče“ má pomoci najít v České republice dostatek pěstounů, kteří budou schopni poskytnout péči a domov dětem, jež z různých důvodů nemohou vyrůstat ve své biologické rodině. Dílčími cíli kampaně jsou obecné zvýšení povědomí o pěstounské péči a zvýšení prestiže pěstounů ve společnosti. Zájemcům o pěstounskou péči jsou určeny stránky www.hledamerodice.cz a bezplatná telefonní linka 800 888 245.

Komunikační mosty poskytují prostor pro sdílení a výměnu informací a zkušeností mezi poskytovateli náhradní péče, neziskovými organizacemi a zástupci státních institucí odpovědných za oblast péče o ohrožené rodiny a náhradní péče o ohrožené děti.

„Jak aktivně nacházet náhradní rodiče – profesionalizace procesů při výběru adeptů na nový typ zaměstnání“ (CZ.1.04/5.1.01/77.00268) a **„Možnosti systémové podpory ohrožených a náhradních rodin“** (CZ.1.04/5.1.01/B2.00015) jsou projekty realizované za finanční podpory ESF, prostřednictvím programu OPLZZ a státního rozpočtu. Zaměřují se na podporu odborné veřejnosti při práci s ohroženými a náhradními rodinami.

Bližší informace o Nadačním fondu J&T naleznete na www.nadacnifondjt.cz.

NADAČNÍ FOND **J&T**

Prosecká 851/64, 190 00 Praha 9
www.nadacnifondjt.cz

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

**PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST**
www.esfcr.cz